

Pólyi Csaba – Thomázy Gabriella

A chilei tüntetések háttérében álló tényezők

Az október 18-án kirobbant és hetek óta tartó santiagoói tüntetéseket és zavargásokat a nemzetközi sajtó többsége nemes egyszerűséggel csak a neoliberális chilei modell szociális válságának nevezi. A megszólaló politikai elemzők a neoliberális kapitalizmus válságától a kubai–venezuelai felforgató beavatkozásig bezárólag sorolják a „nyilvánvaló okokat”, amiktől Latin-Amerika legfejlettebb és legstabilabb gazdaságával rendelkező országa hirtelen, a szó szoros értelmében is lángra lobbant. Azoknak van-e igaza, akik Alberto Fernández megválasztott argentin elnökhöz hasonlóan újabb baloldali hullámról beszélnek, vagy Mario Vargas Llosa Nobel-díjas írónak, aki nem a többi latin-amerikai országban tapasztalható megmozdulásokkal, hanem inkább a francia sárgamellényesek mozgalmával azonosítja a történeteket?¹ (La Nación, 2019. 11. 04.) Mi is történt Chilében, kik a tüntetők, mit követelnek és milyen megoldás felé haladnak az események?

Kulcsszavak: Chile, tüntetések, egyenlőtlenség, Latin-Amerika

Pólyi Csaba – Thomázy Gabriella: Analysis of Factors Behind Chile's Protests

Broken out on October 18, protests and riots have been going on for weeks in Santiago de Chile. Most of the international press characterises these simply as the social crisis of the neoliberal Chilean model. Numerous political analysts speak about "obvious causes" ranging from the crisis of neoliberal capitalism to the subversive intervention of Cuba and Venezuela. Latin America's most advanced and stable economy has literally burst into flames. Are those right who are talking about another wave of the Latin American political left, such as the elected president of Argentina, Alberto Fernández? Or will the view of Mario Vargas Llosa, a Nobel Prize-winning writer be correct, when he does not identify the above mentioned happenings with recent protests in other Latin American countries, but rather with the French yellow jacket movement? (La Nación, 2019. 11. 04.) What has been going on in Chile? Who are the protesters? What are they demanding? What kind of solution are the events moving towards?

Keywords: Chile, protests, inequality, Latin America

Bevezetés

Chile a dél-amerikai országok között az egyik legstabilabb demokratikus ország. Az 1990-ben véget érő diktatúra utáni politikai és gazdasági folyamatok kedvező helyzetet teremtettek a vállalkozásoknak, a nemzetközi befektetőknek, megerősítve ezzel az ország nemzetközi presztízsét. A 2006-ban kezdődő, majd 2010-ben felerősödő diák-, később

¹ Mario VARGAS LLOSA: El sorprendente enigma chileno, [online], 2019. 11. 04. Forrás: La Nación [2019. 11. 10.]

magánnyugdíjpénztár-ellenes tüntetések arra hívták fel a figyelmet, hogy még sincs minden rendben az országban. 2019. október 18-án, egy alig 11 Ft-os metrójegy-áremelés a demokrácia 30 évének eddigi legnagyobb társadalmi megmozdulását hívta életre.

A tanulmány célja a 2019. október 18-án kezdődő chilei tüntetések és a háttérben álló tényezők elemzése. A fő forrás a napi események nyomon követése volt a tüntetések első napjától kezdve a különböző vezető médiumokon keresztül, valamint a közösségi média figyelése, emellett a munkát olyan interjúalanyok² segítették, akik a főváros különböző városrészeiben élnek, illetve két nagyobb vidéki városban, így személyes élményeiken keresztül hozzájárultak az események tanulmányozásához. A cikk a tüntetések kapcsán íródott, de célja az ehhez vezető társadalmi elégedetlenségek elemzése a témához kapcsolódó statisztikák, adatok másodelemzésén keresztül, valamint a rendelkezésre álló szakirodalom alapján.

Előzmények

Chile gazdasági fejlődése révén mára a dél-amerikai kontinens mintaállamává vált. A gazdasági siker azonban egy olyan neoliberais politikának köszönhető, amely számos társadalmi csoportot kiszorított a fejlődés haszonélvezői közül.³ Az 1973. szeptember 11-én kezdődő katonai diktatúra az infláció és a költségvetési hiány csökkentésére törekedett, újra magánkézbe adta az államosított vállalatokat. A reformok többségét a chilei közgazdász fiatalokból álló csapat dolgozta ki, akik a Chicagói Egyetemen Milton Friedmann amerikai közgazdásznál tanultak. Bár a chilei „gazdasági csoda” még mindig vita tárgya, 2010-ben a dél-amerikai államok közül elsőként Chile nyert felvételt a világ legfejlettebb államait tömörítő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezetbe (OECD).⁴

Chile történelmét sztrájkok és tüntetések sorozata tarkítja. Az első általános sztrájk a 200 éves Chile történetében 1890-ben volt, majd számos hasonló követte, mint amilyen az 1903-as Valparaíso város nevéhez fűződő, a santiagói 1905-ös és az antofagastai 1906-os általános sztrájk, valamint a tarapacai 1907-es. Ezek a megmozdulások főleg az életkörülmények javítása érdekében történtek.⁵ Chile történelmében Pinochet diktatúrája során voltak a legnagyobb tüntetések. Sofia Donoso⁶ tanulmányában kimutatta, hogy a demokrácia visszaállítása érdekében a legnagyobb megmozdulások ekkor szerveződtek, majd a demokrácia visszatérével lecsökkent a számuk,⁷ például 1982 májusában a rézbányák dolgozói

² Összesen 7 interjú készült: 5 santiagói (városrészek: Providencia, Independencia, Las Condes, La Florida, La Reina), 1 calamai (Chile északi részén elhelyezkedő város) és 1 concepcióni lakossal (Dél-Chile régiós központja).

³ SOLTÉSZ, Béla: Társadalmi mozgalmak a mai Chilében, [online], *South-East Europe: International Relations Quarterly*, Vol. 3, 2012/1, 1–5. o. Forrás: southeast-europe.org [2019. 12. 05.]

⁴ SOLTÉSZ Béla: Chile. In: BÁCS Zoltán – SZENTE-VARGA Mónika (szerk.): *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*, Dialóg Campus, Budapest, 2019.

⁵ Sergio GREZ TOSO: 1890–1907: de un huelga general a otra. Comunidades y rupturas del movimiento popular en Chile, [online], Forrás: Cyber Humanitatis 2017/41. [2019. 12. 28.]

⁶ Sofia Donoso szociológus, az Universidad de Chile (Chilei Egyetem) tanára, doktori fokozatát az Oxfordi Egyetemen szerezte. Fő kutatási területe a társadalmi, politikai megmozdulások.

⁷ Sofia DONOSO: When social movements become a democratizing force: The political impact of the student movement in Chile, *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, Vol. 39, 2011, 167–196. o. [2019. 12. 15.]

sztrájkoltak a diktatúra ellen, majd a társadalom szélesebb csoportjai is bekapcsolódtak.⁸ Az 1990-ben véget ért Pinochet-rezsim után a nemzetközi visszhangot kiváltó, 2006-ban kezdődő diáktüntetéseké volt a főszerep, a követelések között az önkormányzati iskola-rendszer felszámolása, az ingyenes beiratkozás és felvételi vizsga, valamint az oktatás részlegesen ingyenessé tétele szerepelt. 2006 tavaszán számos demonstrációra és sztrájkra került sor több százezer diák részvételével, amelynek során a diákok többször is összetűzésbe kerültek a rendfenntartó erővel.⁹ 2011-ben folytatódtak a diáktüntetések, átfogó oktatási reformot, az államilag támogatott felsőoktatási férőhelyek radikális növelését és széles körű ösztöndíj-, valamint támogatási rendszert követeltek az egyetemi hallgatók.¹⁰ Egy másik, a társadalom minden rétegét mozgósító elégedetlenségi hullám oka a kormány által 2011. május elején elfogadott HidroAysén-projekt volt, amely Chile energiaszükségletét kívánta megoldani.¹¹ Végül a többéves tüntetéssorozatnak köszönhetően 2017-ben a projektet elvetették. De hasonló társadalmi megmozdulások voltak az elmúlt 10 évben a gáz árának emelése ellen, a rodeo és egyéb állatvédelemmel kapcsolatos tüntetéseket is érdemes megemlíteni, valamint az egyik legnagyobb elégedetlenséget kiváltó, a magánnyugdíjpénztár-ellenes tüntetéssorozatot is.¹² Chilében mondhatni hagyománya van a tüntetéseknek, még akkor is, ha a Latinobarometro 2018-as felmérésében Chile a régióban a harmadik ország Uruguay és Costa Rica után, ahol a lakosság a leginkább elégedett a demokráciával, sőt az elégedettség emelkedett az előző évekhez képest.¹³

„Nem 30 peso, hanem 30 év” – A 2019. októberi tüntetések első napjai

Október 14-én 30 pesóval (11 Ft) emelkedtek a tömegközlekedés jegyárai Santiagóban, amire hivatkozva napokon keresztül fiatalokból álló csoportok a tömeges nem fizetésre ösztönözték a lakosságot. A hirtelen nagy elégedetlenség azért is volt meglepő, mert egyrészt a diákjegyeket nem érintette és főként középiskolások, egyetemisták kezdeményezték az akciót, másrészt a baloldali Michelle Bachelet kormányzása idején (2014–2018) 80 pesóval emelték a jegyárakat érdemi felháborodás nélkül.¹⁴ Chile Budapesti Nagykövetsége részletes információt adott ki a tüntetések első napjairól: október 18-án délután három óra körül (szinte egy időben) 15 metrómegállót támadtak meg símaszkos csoportok, majd estére minden metró leállt, és 23 órakor 7 metrómegállót gyújtottak fel kisebb csoportok a délutáni eseményekhez hasonlóan, egy időben. Az éjszaka folyamán a fővárosban üzletek felgyújtására és fosztogatásokra került sor. A mozgósított 1300 rendőr nem tudta kontroll alatt tartani az eseményeket, mivel egy időben történtek a súlyos incidensek, ezért novem-

⁸ Panfletos del período de la dictadura militar (1973–1988): Protestas masivas, [online], Forrás: memoriachilena.gob.cl [2019. 12. 31.]

⁹ ZOLCSÁK Attila: A chilei diákmozgalom, *Eszmélet*, 25. évf. 2013/100, 186–195. o.

¹⁰ SOLTÉSZ: Társadalmi mozgalmak a mai Chilében *i. m.*

¹¹ Uo.

¹² 10 años de CNN Chile: Los movimientos sociales que se han tomado la última década, [online], 2018. 11. 29. Forrás: CNN Chile [2019. 12. 28.]

¹³ Latinobarometro – Informe 2018, [online], 2018. Forrás: latinobarometro.org [2019. 12. 25.]

¹⁴ Jaime LIENCURA: Transantiago: Bachelet aumentó tarifas en \$80 en todo su período y Piñera ya va en \$40, [online], 2019. 01. 20. Forrás: Publimetro [2019. 11. 01.]

ber 19-én éjjel a jobbközép irányzatot képviselő Sebastián Piñera elnök válsághelyzetet hirdetett ki. Az agresszorok buszokat kezdtek felgyújtani, a vandalizmus és az elégedetlen tömegek megmozdulása más városokra is áttérjedtek. A 8 napon át tartó válsághelyzet és kijárási tilalom alatt a chilei katonaságot is kirendelték az állampolgárok védelme és a rend fenntartása érdekében.¹⁵ A katonaság kirendelése megosztotta a társadalmat. Sokakban olyan érzést keltett, mintha a „Pinochet-időszak” térne vissza, a társadalom másik része pedig inkább a vandálok és a fosztogatók elleni, a nyugalom helyreállítására tett fellépésként értékelte. A chilei társadalom a mai napig rendkívül megosztott az 1973-tól 1990-ig tartó diktatúra megítélését illetően: a baloldali szavazók a legvéresebb terrornak tartják, míg a jobboldali szavazók Allende elnök kormányzása utáni rendként és a gazdasági növekedés megteremtéseként értékelik.

A tüntetések első napjától kezdve a tüntetők hangsúlyozták, hogy a társadalmi megmozdulás nem arról a bizonyos 30 pesóról szól, hanem az elmúlt 30 év miatt indult el („No son 30 pesos, son 30 años”) és nem jobb- vagy baloldali, hanem pártok és vezetők nélküli társadalmi megmozdulás egy egyenlőbb Chilért, amelynek mottója a „Chile felébredt” („Chile despertó”), hiszen nem teljesültek azok az ígérek, amelyekkel mind a bal-, mind a jobboldali politikai vezetők évtizedek óta hitegették az embereket. Úgy tűnik, a szabadpiac jóléthez vezető útja kudarcba fulladt.¹⁶ Az október 24-ei tüntetésen több mint 1 millió ember (az összlakosság közel 5%-a) vonult utcára.¹⁷ A vezető hírportálok (El Mercurio, La Tercera) tudósításait és a kiváló okok elemzéseit sorra vette át mind a nemzetközi, mind a helyi média pártállástól függetlenül.

A tüntetők követelései

A chilei tüntetések érdekessége, hogy nincsenek tényleges vezetői, és nem foglalták pontokba a követeléseiket. Az első napokban még úgy tűnt, a párbeszédé lesz a főszerep, hiszen a kormány a kritizált áremeléseket visszavonta, és rögtön megtett néhány fontos intézkedést, de a tüntetők érzékelhetően nagyobb és komolyabb változásokat akartak. Időnként olyan irreális követelések jelennek meg tömegével a tüntetők transzparensein, a közösségi médiában álhírekkel keveredve, amelyeket nem lehet kivitelezni rövid távon, sőt sokszor hosszú távon sem. Ilyenek a magánnyugdíjpénztár azonnali eltörlése, a vízkészlet államosítása, a magánautópályák államosítása. Teljesen ingyenes és minőségi oktatás, emberi jog legyen a minimálbérrel egyenlő nyugdíj minden állampolgár számára, amit az alkotmány is rögzítsen, ugyanígy a lakhatáshoz való jogot is. Chilében viszonylag kevés adót fizet a lakosság. Az általános forgalmi adó 19%. A bruttó fizetésből a levonás megközelítőleg 20%-ot tesz ki (10% nyugdíjbiztosítás, 7% egészségügyi biztosítás, 0,6% munkanélküliségi járulék, 1,53% rokkantsághoz köthető biztosítás, 0,93% munkahelyi balesetbiztosítás). Az önfog-

¹⁵ Situación en Chile, [online], 2019. 11. 12. Forrás: Chile Budapesti Nagykövetségének közleménye [2019. 11. 12.]

¹⁶ Amanda TAUB: 'Chile Woke Up': Dictatorship's Legacy of Inequality Triggers Mass Protests, [online], 2019. 11. 03. Forrás: New York Times [2019. 12. 05.]

¹⁷ Chile protests: One million join peaceful march for reform, [online], 2019. 10. 26. Forrás: BBC News [2019. 12. 05.]

lalkoztatók levonása mindössze 10%, és nem volt kötelező a nyugdíj vagy az egészségügyi járulék fizetése sem, egészen 2018-ig.¹⁸

Megközelítőleg hét fontos követelést lehet kiemelni a tüntetések kapcsán:

1. Magánnyugdíjpénztárak (AFP)

1980-ban hozták létre az új chilei nyugdíjpénztárrendszert, amely kötelezővé tette a munkavállalók nyugdíjjárulék-fizetését. A szisztéma a nyugdíjkorhatár elérésekor (férfiak: 65 év, nők: 60 év) a befizetett nyugdíjjárulék és a születéskor várható átlagos élettartam alapján számítva határozza meg a nyugdíj összegét. Jelenleg összesen hat magánnyugdíjpénztár működik.¹⁹ Chile volt az első ország, amely az állami (felosztó-kirovó) rendszerét felváltotta a kötelező, tőkésített magánnyugdíjalapok által működtetett rendszerrel. Ez az úgynevezett chilei modell Latin-Amerikában és azon kívül nyugdíjprivatizációs áramlatot indított el. A magánnyugdíjalapok működése során súlyos hibák kerültek felszínre. Mindez ahhoz vezetett, hogy a strukturális nyugdíjreformot tartalmazó jogszabályt negyvennégyeszer módosították, az első módosításra már 1981 februárjában sor került és az utolsó jelentősre 2008 márciusában.²⁰

A chilei magánnyugdíjrendszer nemzetközi összehasonlításban a Melbourne Mercer nyugdíjindexe alapján 2019-ben a 10. legjobb volt a világon, a korábbi években sokáig a 8. helyen állt. A szolidaritási alap hiánya és a nők korai nyugdíjazása (60 év) miatt került a jelenlegi, 10. helyre, hiszen így a nők kevesebb nyugdíjra számíthatnak, mint a férfiak.²¹

A chilei nyugdíjrendszer kiszámíthatóan működik, akár már az első befizetések után a nyugdíjbiztosító oldalán automatikusan kalkulálható a várható nyugdíj havi összege. Az alacsony nyugdíjakat az okozza, hogy az eredeti magánnyugdíjpénztár rendszerét 40 éves munkaviszonyra tervezték. Viszont az egyetemen eltöltött évek, a többéves munkanélküliség vagy az informális gazdaságban végzett munka miatt jóval kevesebb járulékot fizetnek be a chileiek, így eleve kevesebb nyugdíjra számíthatnak. A másik problémát az okozza, hogy csak a munkavállaló fizet járulékot, amely a bér 10%-a. A kezelési költség 0,25–0,45% között mozog nyugdíjpénztártól függően, továbbá bizonyos összeghatár felett már nem járulékköteles a fizetés. A befizetésekhez képest rentábilis a rendszer, gond viszont a viszonylag kevés befizetés. Ugyanakkor nagy előnye, hogy a nyugdíj örökölhető, ha a nyugdíjpénztári tag nem éri meg a nyugdíjkorhatárt, vagy ha fennmarad összeg a nyugdíjból, azt a családtagok megkaphatják.²²

A tüntetők felosztó-kirovó nyugdíjrendszert szeretnének, amelynek bevezetése kétséges, mivel a chilei társadalom, a nyugat-európaihoz hasonlóan előregedő tendenciát mutat.

¹⁸ Felipe SOLÍS DÍAZ: ¿Cómo calcular el sueldo líquido de un trabajador?, [online], 2019. 03. 13. Forrás: Meganoticias [2019. 12. 05.]; Aprenda sobre impuestos, [online], 2016. Forrás: sii.cl [2019. 12. 05.]

¹⁹ Sebastián ARAYA-PIZARRO – Luperfina ROJAS-ESCOBAR: Technical efficiency of the Chilean AFP, *Dimensión Empresarial*, Vol. 17, 2019/2, 1–15. o. [2019. 12. 07.]

²⁰ FARKAS Zsuzsanna: *Magánnyugdíj intézményének vizsgálata a közép-kelet európai országok tükrében*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2017.

²¹ Melbourne Mercer Global Pension Index, 2019, [online], 2019. Forrás: Mercer.com [2019. 11. 13.]

²² Superintendencia de Pensiones – Herencia, [online], Forrás: spensiones.cl [2019. 11. 13.]

A hivatalos statisztikai adatok szerint a lakosság növekedésének üteme 1,2%-ról 1,06%-ra csökkent az elmúlt 15 évben, és felgyorsult az elöregedési folyamat (a 65 éven felüliek aránya 6,6%-ról 11,4%-ra nőtt, a 14 éven aluliak aránya pedig 29,4%-ról 20,1%-ra csökkent). A 65 éven felüliek 43,5%-a az informális gazdaságban dolgozik, sokuk soha nem fizetett nyugdíjjárulékot.²³

Sok álhír terjed a nyugdíjpénztárakról, többek között a születéskor várható átlagos élettartamot illetően, miszerint a nyugdíjpénztárak ezt 110 évben állapították meg, és a tüntetők szeretnék, ha 85 évre szállítanák le, így növekedhetne a nyugdíj összege, viszont ez az információ téves.²⁴ Az elégedetlenséget az is felerősítette, hogy a perui kongresszus elfogadott egy olyan törvényt, amelynek értelmében a chilei mintára létrehozott magánnyugdíjpénztári befizetések 95%-a kivehető. Az első komolyabb chilei tüntetések is ekkor kezdődtek, és sokan a perui példához hasonló reformot szeretnék Chilében is elérni.²⁵

Az októberi tüntetések alatt Ximena Rincón szenátor felszólította a nyugdíjpénztárakat arra, hogy hagyjanak fel az emberek kifosztásával, és emeljék fel a nyugdíjakat 40%-kal. Erre válaszul, Fernando Larraín, a Magánnyugdíjpénztárak Szövetségének elnöke kiemelte a nyugdíjjárulék fizetésének a fontosságát, továbbá hangsúlyozta, hogy jelenleg a nyugdíjpénztári tagok 30%-a 10 évnél kevesebb nyugdíjjárulék-fizetéssel rendelkezik, valamint közel 30%-uk befizetése nem éri el az 5 millió pesót (1,9 millió Ft), amely nem elegendő az öregségi nyugdíjhoz.²⁶

A nyugdíjat érintő reformok jelentős mértékben törekedtek már korábban is az 1980-ban bevezetett nyugdíjrendszer hibáinak a javítására, azonban nagyon sok megoldandó feladat maradt. Növelni kell a munkaerőpiaci részvételt és ezzel a magánnyugdíjpénztári tagságot, a hozzájárulás fizetését elkerülő személyek (úgynevezett potyautasok) számának csökkentését, a munkaerőpiac által generált nemi egyenlőtlenségek megszüntetését, valamint a nők magasabb arányú munkaerőpiaci foglalkoztatását.²⁷ A 2017-es adatok szerint a nők 48,5%-a dolgozik a munkaerőpiacon.²⁸ Sebastián Piñera 2018. októberében írta alá és nyújtotta be a kongresszusnak a magánnyugdíjak reformjáról szóló törvénytervezetet, amely 10-ről 14%-ra emelné a nyugdíjjárulékot, a befolyt összeg egy része a szolidaritási alapot erősítené.²⁹ Továbbá szintén Piñera nevéhez fűződik az önfoglalkoztatók kötelező nyugdíjpénztári tagsága is 2019-től.³⁰ Megközelítőleg 1 millió önfoglalkoztató dolgozik Chilében, ez az összes munkavállaló hatoda.³¹

²³ Adultos mayores presentan mayor dependencia y participación laboral en el mercado informal, [online], Forrás: ine.cl [2019. 11. 14.]

²⁴ ¿Las tablas de mortalidad llegan hasta los 110 años?, [online], 2019. 11. 04. Forrás: Diario Financiero [2019. 11. 09.]

²⁵ Afiliados prefieren retirar su fondo en lugar de pensionarse ¿se puede frenar esta tendencia?, [online], 2019. 11. 09. Forrás: Gestión-Perú [2019. 11. 14.]

²⁶ Daniel VIZCARRA: Las AFP se defienden en medio de la crisis Social, [online], 2019. 12. 05. Forrás: Diario Financiero [2019. 12. 05.]

²⁷ Carmelo MESA-LAGO: Re-reform of Latin American Private Pensions Systems: Argentinian and Chilean Models and Lessons, *The Geneva Papers on Risk and Insurance. Issues and Practice*, Vol. 34, 2009/4. 602–617. o. [2019. 12. 07.]

²⁸ Prensa: 48,5% de las mujeres participa en el mercado laboral, [online], 2018. 03. 05. Forrás: ine.cl [2019. 11. 10.]

²⁹ Presidente Piñera firma proyecto de ley de reforma al sistema de pensiones, [online], 2019. 10. 29. Forrás: Prensa Presidencia [2019. 10. 28.]

³⁰ Cotización de trabajadores que emiten boletas de honorarios, 2019. 03. 28. [online], Forrás chileatiende.cl [2019. 12. 05.]

³¹ Número de contribuyentes dependientes e independientes 2008 – 2018, [online], Forrás: sii.cl [2019. 12. 05.]

2. Egészségügy

A chilei egészségügyi rendszer vegyes rendszer, állami és magán-egészségbiztosítás alkotja. Az állami egészségügyi rendszer (FONASA) négy kategóriára osztható, A-tól D-ig, amelyben az A csak az alapvető ingyenes szolgáltatásokra terjed ki, a D pedig viszonylag minőségi ellátást biztosít. A szolgáltatások egy része ingyenes, de a többségért fizetni kell, attól függően, hogy ki melyik csoportba tartozik. Állami egészségbiztosítása van a lakosság közel 80%-ának, a fizetésből 7%-ot vonnak le ehhez a szolgáltatáshoz.³² A magán-egészségbiztosítást (ISAPRE) mondhatnák az „elit biztosítónak”, ahol szállodai körülményeket biztosítanak az ellátás során. Itt is a fizetés 7%-át vonják egészségbiztosításként plusz az egyéni igényeknek megfelelően havonta akár többet is. Ez a biztosítás akkor éri meg a biztosítottaknak, ha a FONASA D kategóriájában megállapított keresetnél több jövedelme van.³³ A magánbiztosítónál a legtöbb szolgáltatásért fizetni kell, alapvető gond az árak emelkedése és az egyes kórházak szolgáltatásai közötti nagy minőségi és árkülönbség, és már egy meglévő betegség esetén is jelentősen megemelkedik a biztosítás havi díja, továbbá a magánbiztosítók a szülőképes korú nők és idősök esetén is magasabb kockázati értékkel számolnak, ezért a biztosítás díja is magasabb.³⁴

Az állami egészségbiztosító sokat javult az utóbbi időben, de még mindig nagyon hosszú a várólista és komoly orvoshiánnyal szembesül a rendszer. Az Egészségügyi Minisztérium (Minsal) jelentése szerint 2030-ra az állami egészségügyből 7200 orvos fog hiányozni, 4772 általános orvos és 2428 szakorvos.³⁵ A jelentésben a 2015-ös adatokat összesítették, amelynek alapján az állami egészségügyben 21 438 általános vagy szakorvos dolgozott.³⁶ Tehát ez egyharmados hiányt jelenthet 2030-ra. A helyi hivatalok nyilvántartása szerint Aricában (Chile legészakibb városa a perui határnál, Arica és Parinacota régió legnagyobb városa) mindössze 200 orvos jut a több mint 226 ezer lakosra, vagyis az egy orvosra jutó lakosok száma 1130, míg a OECD ajánlása legalább 1 orvos 322 lakosonként.³⁷ Hiába érkezett több ezer orvos és szakorvos a régió országaiból, többek között Venezuelából az utóbbi években, az orvosi diplomák elismerését a chilei rendszer nagyon megnehezíti – a különböző vizsgák mellett az eljárás is költséges, pedig a külföldi orvosok nélkül az állami egészségügy hamarosan össze fog omlani. Az átalakítás elengedhetetlen, és egy jobb, igazságosabb, kiszámíthatóbb rendszerre lenne szükség. A külföldi orvosok szerződtetésével a várólisták hossza is csökkenne, és az állami ellátórendszer minősége is emelkedne, főleg a vidéki területeken, ahol nagyon kevés a szakorvos.

³² Sistema de salud, [online], Forrás: supersalud.gob.cl [2019. 11. 14.]

³³ Uo.

³⁴ Fernanda PAÚL: Protestas en Chile: las 6 grandes deudas sociales por las que muchos chilenos dicen sentirse “abusados”, [online], 2019. 10. 21. Forrás: BBC Mundo [2019. 10. 23.]

³⁵ Ministerio de Salud (Minsal): Estudio determinación de brecha de médicos generales y especialistas – Informe Final, [online], 2017. 12. 13. Forrás: minsal.cl [2019. 06. 06.]

³⁶ Uo.

³⁷ Maximiliano CHÁVEZ: Salud estima que la brecha de médicos especialistas es de 4.900 facultativos, [online], 2019. 08. 23. Forrás: El Mercurio [2019. 05. 20.]

3. Tömegközlekedés

Santiago lakossága egyre növekszik, bár még így is Dél-Amerikán belül viszonylag a kisebb fővárosok között tartják számon, alig több mint 7 milliós lakosával.³⁸ Az egyik égető probléma a tömegközlekedés. 2007-ben nagy változást hajtottak végre, és idő előtt indították el az úgynevezett „Transantiago” projektet, amely Michelle Bachelet elnök nevéhez fűződik. A „Transantiago” célja a modern városi közlekedés megteremtése, a santiagóiak életminőségének javítása és a város versenyképességének emelése volt. A projekt kidolgozása matematikai modelleken alapult, nagyon sok hibával.³⁹ Az elindított projekt kezdetben egyáltalán nem működött. Nem hangolták össze a buszok indulását és érkezését, így az első héten a rendszer összeomlott. Ekkor indult el az októberi eseményekhez hasonló megmozdulás, amely a lakosságot a nem fizetésre buzdította, de aztán alábbhagyott. A tömegközlekedés az egyik legdrágább a régióban, amit az üzemeltető cégek részben azzal magyaráznak, hogy sok a bliccelő, például 2018-ban a nem fizető utasok arányát 25,7%-ra tették.⁴⁰

Az elmúlt 12 évben rengeteg pénzzel, átszervezéssel próbálták a tömegközlekedést javítani, de szinte csak a 6 metróvonal működik megbízhatóan, amit valóban mindenki használ, míg a buszoknak a mai napig nincs menetrendjük és a magyar rendszerhez hasonló bérlet sincs, minden utazásért fizetnek az utasok. Bár az első metróvonalat 1975-ben adták át, a metróépítések nagyrésze a 2000-es évektől kezdődött, jelenleg a város metróvonalai a legnagyobb dél-amerikai viszonylatban: 140 km hosszú, összesen 136 megállóval rendelkezik, és a 2018-as adatok alapján naponta átlagosan 2,6 millió utast szállít.⁴¹ (Buenos Aires – 54,7 km és 1,3 millió; São Paulo – 96 km és napi 4,7 millió utas⁴²). Mivel egy ekkora városban a lakosság nagyon gyakran akár napi 3-4 órát is utazással tölt, igen fontos lenne működőképes rendszer kiépítése az olyan városrészekbe is, ahová a metró nem ér el. Az utóbbi években olyan alternatív megoldások születtek, mint a „Colectivo”, ami a taxi és busz keveréke, továbbá szintén a taxik alternatívájaként működik a Cabify, Uber vagy a Beat és Didi. Azért jelenhetett meg ilyen sokféle megoldás, mert a tömegközlekedés valóban nem működik megfelelően és drága is.

4. Oktatás

Ahogy említettük, az oktatási reformokat komoly tüntetések kísérték 2006-tól, amelyek 2011-ben, az első Piñera-kormány idején (2010–2014) váltak erőteljesebbé és országos-sá. Ebben az időben a tanulóknak mindössze 25%-a részesült államilag finanszírozott oktatásban, a fennmaradó 75% fizetett a tanulmányaiért.⁴³ Bár a második Bachelet-

³⁸ Instituto Nacional Estadísticas, [online], Forrás: ine.cl [2019. 11. 10.]

³⁹ Antoine MAILLET: La gestión del Transantiago en el discurso público: hacia un análisis de políticas públicas desde la perspectiva cognitivista, *Nuevo Mundo Mundos Nuevos*, 2008.

⁴⁰ PAÚL: Protestas en Chile: las 6 grandes deudas i. m.

⁴¹ Metro Santiago: Reporte de sostenibilidad – 2018, [online], Forrás: metro.cl [2019. 12. 07.]

⁴² Metro de Chile se extiende a 140 km, [online], 2019. 01. 17. Forrás: El Economista [2019. 12. 07.]

⁴³ Verónica SMINK: Las razones de las protestas estudiantiles en Chile, [online], 2011. 08. 10. Forrás: BBC Mundo [2019. 11. 13.]

kormány⁴⁴ alatt (2014–2018) többet fordítottak az oktatásra és emelkedett az ösztöndíjak száma is, a diákok nem voltak elégedettek, így a 2018 januárjában leköszönő elnökszöveg gyorsan elfogadtatott egy törvényt, amely az egyetemi hallgatók támogatását és az ingyenes férőhelyek számát emelte fel, ennek ellenére a tüntetések újra napirendre kerültek, hiszen a törvény sok ellentmondást tartalmazott. A fő problémát az jelentette, hogy a hét magán- és állami intézmény, amely részt vett az ingyenesség kibővítésében olyan összegű adósságot halmozott fel (17 milliárd chilei peso, közel 7 milliárd Ft), hogy lehetetlenné vált az ingyenes férőhelyek bővítése, hiszen a kormány a tandíjakat is maximalizálta, így csak a legszegényebb családok gyermekeinek lett esélye az ingyenes felsőoktatásra.⁴⁵

Chilében az oktatást 1980-ban decentralizálták, és innentől kezdve lehetőség volt magániskolák létrehozására. A tanulókat kétféle módon finanszírozhatja az állam: vagy ösztöndíjakkal, amelyekből azután a hallgató a tandíját fizeti, vagy voucherrel (oktatási utalvánnyal). Az oktatási utalvánnyal történő oktatás finanszírozásának legismertebb teóriája Milton Friedman nevéhez köthető.⁴⁶ A friedmani elveket alapul véve, az oktatási intézményeknek Chilében három fő adminisztratív formája alakult ki. Az önkormányzatok által irányított állami iskolák, amelyeket vagy fejkvótaalapon, vagy voucherrel (oktatási utalvánnyal) finanszíroznak, magánoktatási intézmények, amelyek állami támogatást élveznek, és hasonlóan az önkormányzati iskolákhoz fejkvóta- vagy voucher alapon működnek, a harmadik forma a teljesen magánintézmény, amely nem kap állami támogatást, teljes mértékben a szülők által befizetett hozzájárulás a működésük alapja.⁴⁷

Mivel a középiskola befejezésekor a tanulóknak nem kell a magyar rendszerhez hasonló érettségi vizsgát tenniük, óriási különbségek alakultak ki az iskolák között, így a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése elkerülhetetlen.⁴⁸ Bár az is igaz, hogy az oktatási intézmények minősége nem feltétlenül az intézmény fenntartójától függ. Léteznek nagyon jó minőségű államilag finanszírozott iskolák is, mint például az „Instituto Nacional”, de ezekbe az intézményekbe óriási a túljelentkezés, és valóban csak a legjobbak kerülhetnek be. Ugyanakkor természetesen drága magánintézmények is vannak, amelyek az egyetemi felvételi eredmények alapján évente összeállított listán nem érnek el jó minősítést.⁴⁹ Bár hozzá kell tenni, hogy az elmúlt évek folyamatos diáktüntetései miatt számos jó minősítést elért állami intézmény egyre inkább lecsúszott a legjobb iskolák listájáról, hiszen akár több hetet/hónapot is tüntettek a diákok.

⁴⁴ Michelle Bachelet és Sebastian Piñera nem először váltják egymást. A chilei törvények értelmében, Augusto Pinochet óta egy elnök csak 4 éves ciklust tölthet ki, nem választható újra.

⁴⁵ Macarena SEGOVIA: La paradojica gratuidad universitaria que dejó el Gobierno de Bachelet, [online], 2018. 12. 18. Forrás: El Mostrador [2019. 11. 13.]

⁴⁶ POLÓNYI István: *Az oktatás gazdaságtana*. Osiris, Budapest, 2002, 165. o.

⁴⁷ Sofia DONOSO: *i. m.*

⁴⁸ Pierre BOURDIEU: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. General Press, Budapest, 2008.

⁴⁹ Conoce cuáles fueron los 100 colegios con mejores puntajes en la PSU, [online] 2018. 12. 27. Forrás: El Mercurio [2019. 12. 05.]

Valójában a fő problémát az jelenti, hogy a chileiek alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek, főleg nagy a különbség, ha az országban élő külföldiekkel hasonlítjuk össze őket. A chileiek átlagosan 11 évet töltenek az iskolapadban, a Chilébe érkező külföldiek 12,6 évet, míg a Chilébe érkező venezuelaiak átlagosan 15,6 évet.⁵⁰ Tehát az átlag chilei még a középiskolát sem fejezi be, pedig erre akár ingyenesen is lenne lehetőségük, bár nem biztos, hogy a legjobb intézményben. A Chilében élő külföldiek becsült száma a 2002-es népszámláláskor 195 320 fő volt, 2018. december 31-én már elérte a 1 251 225 főt.⁵¹

A friedmanni oktatáspolitikai veszteségeinek is lehet nevezni a fiatalok egyre jelentősebb csoportját, a jövő- és reményvesztett fiatalok, az úgynevezett: „NINI”-generációt, vagyis a „se nem tanulnak, se nem dolgoznak” csoportot. Az OECD adatai szerint a 18 és 24 év közötti chilei fiatalok 21%-a tartozik ide, az OECD-országok közül a 4. legrosszabb eredmény a rangsorban – az OECD-átlag 15%.⁵² A chilei statisztika a 15–29 éves korosztályt veszi alapul, és ez a csoport már meghaladta a félmillió határt. Egyes becslések szerint ennél jóval több is lehet a számuk, főleg nagyvárosiak és a szüleik tartják el őket.⁵³

Chile jelenleg a GDP 1,2%-át fordítja korai gyermekkori nevelésre és oktatásra, amely az egyik legmagasabb az OECD-országok között.⁵⁴ Az oktatási kiadások a GDP százalékában elérték 2016-ban a 6,3%-ot, ezzel a harmadik helyen áll az OECD-országok közül Norvégia és Új-Zéland után, a régióban Mexikó: 5,2%, Kolumbia: 5,7%-át fordítja oktatásra.⁵⁵ A felsőoktatási intézményekre fordított kiadások a GDP százalékában viszonylag magasak, 2,7%, ezzel az első helyen szerepel az OECD-országok között. Ha az előző adatokat USA-dollárban hasonlítjuk össze, akkor már az OECD-országok között a chilei mutatók alacsonyak, bár a régióban még mindig kiemelkedőnek mondhatók.⁵⁶ Az egy hallgatóra/tanulóra jutó kiadások USA-dollárban: Chile: 737\$ (2016), Mexikó: 507\$ (2015), Peru: 264\$ (2017), Kolumbia: 278\$ (2017), illetve néhány európai ország esetében Franciaország: 2073\$ (2015), Magyarország: 572\$ (2015), Spanyolország: 1106\$ (2015).⁵⁷

⁵⁰ Mercado laboral: hechos estilizados e implicancias macroeconómicas diciembre 2018, [online], Forrás: Banco Central de Chile [2019. 05. 05.]

⁵¹ Según estimaciones, la cantidad de personas extranjeras residentes habituales en Chile superó los 1,2 millones al 31 de diciembre de 2018, [online], Forrás: ine.cl [2019. 06. 03.]

⁵² Education at a Glance 2018: OECD Indicators, [online], 2018, 60. o. Forrás: oecd.org [2019. 11. 10.]

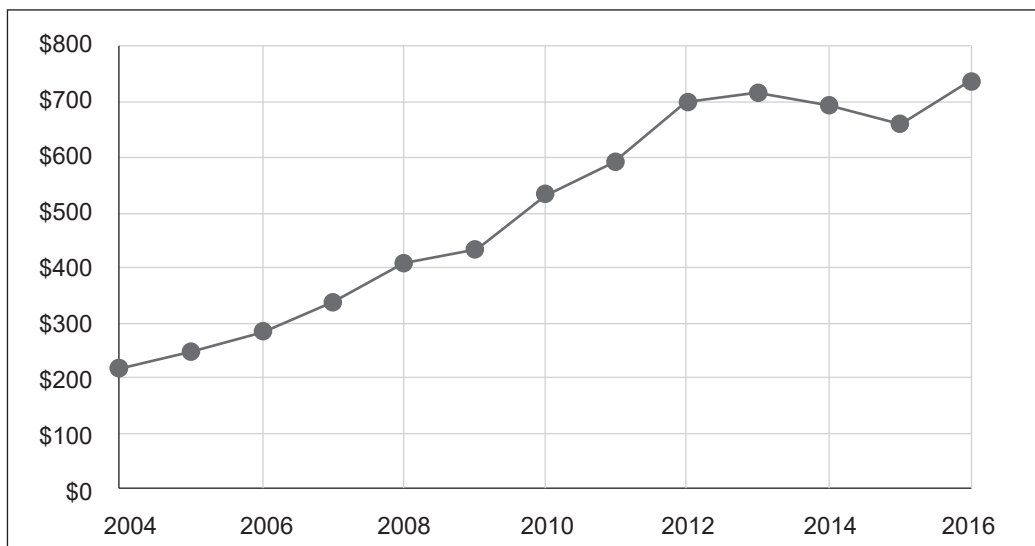
⁵³ Lucía ALEGRETE: El drama de los ninis en Chile: jóvenes que ni estudian ni trabajan, [online], 2019. 11. 12. Forrás: Revistavalora [2019. 11. 12.]

⁵⁴ OECD: Overview of the education system (EAG 2019) [online], Forrás: oecd.org [2019. 11. 15.]

⁵⁵ Education at a Glance 2019: OECD Indicators, [online], Forrás: oecd.org. [2019. 12. 20.]

⁵⁶ Overview of the education system (EAG 2019), [online], Forrás: oecd.org [2019. 11. 15.]

⁵⁷ Economía y datos de los países, [online], Forrás: datosmacro.expansion.com [2019. 12. 15.]

1. ábra: Az egy hallgatóra/tanulóra jutó kiadások USD dollárban – Chile (2004–2016)

Forrás: Chile – Gasto Público Educación, [online], Forrás: datosmarco.expansion.com [2019. 12. 15.]

Bár jól látszik, hogy a 2006-os diáktüntetések óta egyre többet fordítanak az oktatásra, és a 2015-ös reform óta javult az oktatás, amely megtiltotta többek között, hogy az oktatás célja a profitszerzés legyen, de nem csökkent az egyenlőtlenség és a minőségi különbség.⁵⁸ Az OECD-országok közül a chilei diákok töltenek szinte a legtöbb időt az iskolapadban, ennek ellenére minőségi problémákkal küzd az oktatás.⁵⁹ Bár a diáktüntetések fő célja mindig is az ingyenes felsőoktatás volt, elengedhetetlen lenne az egész oktatás átfogó reformja, már az óvodától kezdve.

5. Új alkotmány

Sarkalatos kérdés lett egy új alkotmány létrehozása, amely megszüntetné a Pinochet-érában íródott régít. Ehhez hozzá kell tenni, hogy a jelenlegi alkotmányt a 30 éves demokrácia során nagyon sokszor módosították, így számos szakértő jelezte, hogy nem ez lenne a legfontosabb és legsürgetőbb reform Chile életében.

6. Piñera elnök lemondása

A tüntetők azt is hangoztatják, hogy a problémák az elmúlt 30 év kormányainak a hibái, amelyek közül 24 év baloldali és csak egy teljes ciklus volt jobboldali,⁶⁰ mégis a tüntetők követelik Piñera elnök lemondását, akit alig 20 hónapja választottak meg a chilei demokrácia

⁵⁸ Estudios Económicos de OCDE: Chile 2018, [online], Forrás: oecd.org [2019. 12. 18.]

⁵⁹ How much time do students spend in the classroom?, [online], 2014. Forrás: oecd.org [2019. 11. 10.]

⁶⁰ Jobboldali kormány: Sebastian Piñera 2010–2014 és 2018–2022.

történetében az eddigi legnagyobb többséggel (54,5%).⁶¹ A kormányellenes indulatok a katonaság kirendelése és az erőszakos rendőri fellépés miatt felerősödtek.

7. Korrupció megszüntetése és a politikusok fizetéseinek a csökkentése

Bár az utóbbi időszakban sorra kerültek napvilágra a korrupciós ügyek, mégis a nemzetközi korrupciót vizsgáló elemzések Chilének kimagaslóan jó értékelést adtak a régióban, 2018-ban a „Transparency International” elemzésében a 27. helyen állt, közvetlenül Uruguay után, ugyanezen a listán Franciaország a 21., Spanyolország a 41., míg Magyarország a 64.⁶² A korrupciós ügyek nyilvánosságra kerülése nem feltétlenül azt jelenti, hogy Chilében rosszabbodnának a mutatók, hanem azt, hogy működik az igazságszolgáltatás, hiszen a korrupciós ügyek a bíróság elé kerülnek. Több olyan eset is volt, mint például 2008-ban a három nagy gyógyszertárlánc (Ahumada, Salcobran, Cruz Verde) monopolhelyezettel való visszaélése, amelyben a bíróság meglepően enyhe büntetést szabadott ki a vezetőknek, akiknek a pénzbüntetés mellett etikaórákon kellett részt venniük.⁶³ Talán az ehhez hasonló eseteknek tudható be, hogy a lakosság 85%-a gondolja úgy, hogy az állam korrump vagy nagyon korrump.⁶⁴ A Latinobarometro 2018-as felmérésében a chileiek 65%-a gondolta úgy, hogy az országban emelkedik a korrupció.⁶⁵

A politikusokkal való elégedetlenség miatt a tüntetők a képviselők és a szenátorok béreinek a megnyirbálását is követelik. Jelenleg egy szenátor vagy képviselő bruttó 9 349 851 chilei pesót keres, körülbelül 4 millió Ft-ot, amelyhez régiótól függően a szenátorok esetében 23,7-24,2 millió peso költségtérítés is jár (10 millió Ft), képviselők esetében pedig 11,5 millió peso (4,9 millió Ft).⁶⁶

Tüntetések: rendőri és katonai fellépés

Chilében a katonaság kivezénylését (2019. november 19.), a 8 napig tartó kijárási tilalmat és a tüntetések során a rendőri fellépést számos kritika érte, valamint a fegyveres erőket és a kormány vezetőit is. A politikai rendezvényeket érintő rendőri tevékenység mindig a kritika fókuszában van, amit a különböző érdekcsoportok, a hatalom, az ellenzék, a jogvédő szervezetek, a sajtó és a civilek fogalmaznak meg. A tömegkezelés kultúrája az érintett rendvédelmi szervek kultúrájának a hú visszatükröződése.⁶⁷

A 30 éves demokrácia történetében nem ez volt az első eset, amikor a chilei katonaságot kivezényelték. A 2010. február 27-ei, a Richter-skála szerinti 8,8-as földrengést követően Michelle Bachelet baloldali elnök három nappal a földrengés után kénytelen volt a katonaságot kivezényelni.

⁶¹ Servicio Electoral de Chile, [online], Forrás: servel.cl [2019. 11. 04.]

⁶² Transparency International: Corruption perceptions index 2018, [online], 2018. Forrás: transparency.org [2019. 08. 23.]

⁶³ Colusión de farmacias: Diez imputados a clases de ética empresarial, [online], 2013.07.08. Forrás: El Economista America [2019. 12. 25.]

⁶⁴ Presidente del CPLT afirma que no son buenas cifras pero que Chile se está haciendo cargo del problema de la corrupción proactivamente, [online], 2019. 09. 23. Forrás: consejotransparencia.cl [2019. 11. 13.]

⁶⁵ Latinobarometro – Informe 2018: *i. m.*

⁶⁶ ¿Cuánto le cuesta al Estado un parlamentario?, [online], 2019. 10. 24. Forrás: La Tercera [2019. 11. 13.]

⁶⁷ LESS Ferenc: *Az alkotmányos jogállam rendőrségének feladatai a politikai demonstrációk biztosításában: nemzetközi tekintés.* Doktori értekezés, 2017.

ságot a dél-chilei Concepción városába kivezényelni és kijárási tilalmat is elrendelni, mivel a földrengés után fosztogató, gyújtogató bandák jelentek meg a városban, valamint a civil lakosság a káosz közepette feltörte a nagy bevásárlóközpontokat.⁶⁸ A Chilei Katonaság feladata a honvédelmen túl többek között a katasztrófavédelmi feladatok ellátása földrengések, árvizek, cunami stb. alkalmával,⁶⁹ de a demokrácia történetében tüntetéseken eddig nem vett részt.

A Human Rights Watch (a továbbiakban: HRW), az Amnesty International, ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala (OHCHR), a chilei Emberi Jogi Központ (INDH) több jelentést is kiadtak a tüntetésekről, valamint az Igazságügyi Minisztérium honlapján a statisztikákat folyamatosan nyomon lehetett követni. A nemzetközi szervezetek elsősorban az INDH statisztikáit, valamint a rendőrség információit vették alapul elemzéseikhez. Az Amnesty International 2019. november 21-ei jelentésében összesen 24 halálos áldozatot említ meg, ebből 5 ember vesztette életét a rendőri fellépés következtében, továbbá 2300 sérültet, 220 szemsérültet regisztráltak, valamint 1100 feljelentés érkezett kínzásról, kegyetlen bánásmódról és 70 szexuális irányultságú bűnelkövetésről, amit feltehetően a fegyveres erőkhez tartozók követtek el, továbbá a fegyveres erők közül több mint 1600-an sérültek meg. A szervezet a fegyveres erőket teszi felelőssé a túl nagy erőszak alkalmazásáért, és úgy véli, hogy az erőszakos fellépéssel a tüntetések résztvevőit akarják megbüntetni.⁷⁰ November közepéig 15 560 főt tartóztattak le, az egyharmadukat fosztogatás miatt – a fosztogatók 87,7%-a már korábban is követett el bűncselekményt.⁷¹ A Human Rights Watch november 26-ai jelentése főleg az INDH, valamint az Egészségügyi Minisztérium adataira támaszkodik. Ennek alapján 11 564 sérültet láttak el a sürgősségi osztályon, amelyből 1100 sérülés volt közepes vagy súlyos, 220 szemsérült, amelyből 16 egyoldali látásvesztéssel járt. Továbbá a fegyveres erőkre vonatkozólag komoly változtatásokat javasol, mint például a gumilövedékek azonnali betiltását, a jelenleg érvényben lévő rendőrségi protokoll felülvizsgálatát, egyéb „kevésbé halálos fegyver”⁷² bevetésének a lehetőségét, független belső vizsgálatok indítását az emberi jogok védelme érdekében, valamint a fegyveres erők dolgozóinak megfelelő védőfelszerelést, elegendő pihenőidőt és túlóra megfizetését tartja indokoltnak. A HRW elemzése kitér arra is, hogy a 60 ezres rendőri állományból 20 ezer fő volt az utcákon, közülük adminisztratív dolgozók is, akik nincsenek kiképezve ilyen feladatokra. A speciális rendőrség mindössze 1400 főből áll, akik rendelkeznek a megfelelő szakmai ismerettel. A rendőrök a tüntetések során pihenőnap nélkül dolgoztak, akár 16 órát is meghaladó munkaidőt, túlóradíj nélkül, valamint 1896 rendőr sérült meg október

⁶⁸ Chile amplía el despliegue militar y el toque de queda para frenar los saqueos en Concepción, [online], 2010. 03. 02. Forrás: RTVE [2019. 11. 15.]

⁶⁹ Fuerzas armadas, de orden y seguridad pública Capítulo IX, [online], 2005. 09. 22. Forrás: leychile.cl [2019. 12. 09.]

⁷⁰ Chile: política deliberada para dañar a manifestantes apunta a responsabilidad de mando, [online], 2019. 11. 21. Forrás: amnistia.cl [2019. 12. 09.]

⁷¹ Jonathan FLORES: A un mes del estallido social: 66,6% de los detenidos por saqueos registran 5 o más arrestos, [online], 2019. 11. 18. Forrás: Biobio Chile [2019. 12. 09.]

⁷² „[...] kevésbé szükségszerűen okoz halálos eredményt – vagyis ha nem a megsemmisítés a cél, hanem a célszemély »kikapcsolása«, védekezésre képtelen vagy legalábbis kezelhető állapotba hozása, akkor ennek elősegítéséhez rendelkezésre állnak ezek az eszközök [...]” Less Ferenc: Az alacsony energiájú lövedékek tömeggel szembeni alkalmazásának problémái, *Társadalom és Honvédelem*, 19. évf. 2015/4, 108–116. o.

18. és november 22. között az erőszakos tüntetőkkel való összecsapások következtében.⁷³ A rendőri felkészítésnek és a változtatásnak lehet a kezdete a Sebastián Piñera által november 25-én bejelentett hír, amely szerint a chilei fegyveres erők külföldi rendvédelmi szervektől kapnak segítséget és képzést a jövőben.⁷⁴ Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosának Hivatala (OHCHR) december 13-án adott ki egy jelentést, amelyben többek közt azt rója fel a fegyveres erőknek, hogy nem tudták megkülönböztetni a békés és az erőszakos tüntetőket, illetve számos javaslatot fogalmazott meg, úgymint a könnygáz használatának csak kivételes esetekben történő alkalmazását.⁷⁵ A Belügyminisztérium adatai szerint október 19. és december 17. között a letartóztatottak száma 20 811-re emelkedett, a fegyveres erők közül 3024 sérültet, valamint 1352 civil sérültet regisztráltak. A tüntetések kezdete óta 2537 súlyosan erőszakos esemény történt, amelyeknek során a tüntetők 245 rendőrkapitányságot is megtámadtak. Az erőszakos események decemberben folyamatosan csökkentek, átlagosan napi 0–3-ra, és egyre kevesebb tüntető volt az utcákon.⁷⁶ Az INDH utolsó jelentése kitér az anyagi károkra is, többek között megrongálódott 452 üzletközpont/szupermarket, ebből 364-et fosztottak ki, valamint a 136 metrómegállóból 10 égett le, 69 megálló megsérült, és 8 metrókocsit gyújtottak fel a tüntetők, 2438 buszban keletkezett kár, valamint 10 templom különböző mértékben károsodott.⁷⁷

A nemzetközi és a chilei szervezetek jelentései, statisztikái a halálos áldozatok számában megegyeznek, de sokszor ellentmondásosak a sérültek számát illetően, hiszen folyamatában ismertették az adatokat, valamint még nagyon sok ügy kivizsgálás alatt áll, ahogy az anyagi károk felmérése is. A rendőrség fellépését mindegyik szervezet bírálta, ezen kívül a HRW kitért az erőszakos tüntetőkre is. A rendőrség részéről a kényszerítő erővel való elrettentés stratégiája kézenfekvő megoldást jelent, ahogy a chilei tüntetések során is történt, azonban jelentős kockázatokat hordoz magában. Sérüléseket, anyagi kárt okoz és a rendőrség presztízsének csorbulásával jár. A konfliktus csökkentésére irányuló fellépés esetén a rendőrség minimalizálni képes a jogellenes cselekmények kialakulásának a lehetőségét, és biztosítani tudja a szólásszabadságot, illetve a gyülekezési jogot is.⁷⁸ A chilei rendőrség, illetve a fegyveres erők alapvetően rossz és elavult tömegkezelési gyakorlattal léptek fel, valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy ilyen komoly tüntetéssorozattá nőjön ez a társadalmi megmozdulás.

Mennyire egyenlőtlen a chilei társadalom

Chile kétségtelenül az egyik legsikeresebb dél-amerikai ország. A legfontosabb gazdasági mutatók kiemelkedően jók a régióban. Az éves GDP 298 172 milliárd USD, az egy főre jutó

⁷³ Chile: Llamado urgente a una reforma policial tras las protestas, [online], 2019. 11. 26. Forrás: hrw.org [2019. 12. 20.]

⁷⁴ Subsecretario Ubilla explicó en qué consistirá la colaboración de policías europeas a Carabineros, [online], 2019. 11. 25. Forrás: subinterior.gob.cl [2019. 11. 12.]

⁷⁵ Informe sobre la Misión a Chile 30 de octubre – 22 de noviembre de 2019, [online], 2019. 12. 13. Forrás: ohchr.org [2019. 12. 31.]

⁷⁶ Información sobre la situación del país desde el 19 de octubre, [online], 2019. 12. 30. Forrás: injusticia.gob.cl [2019. 12. 31.]; J. M OJEDA – J. MATUS: Dos meses desde el estallido: la violencia comienza a ceder, [online], 2019. 12. 18. Forrás: La Tercera [2019. 12. 19.]

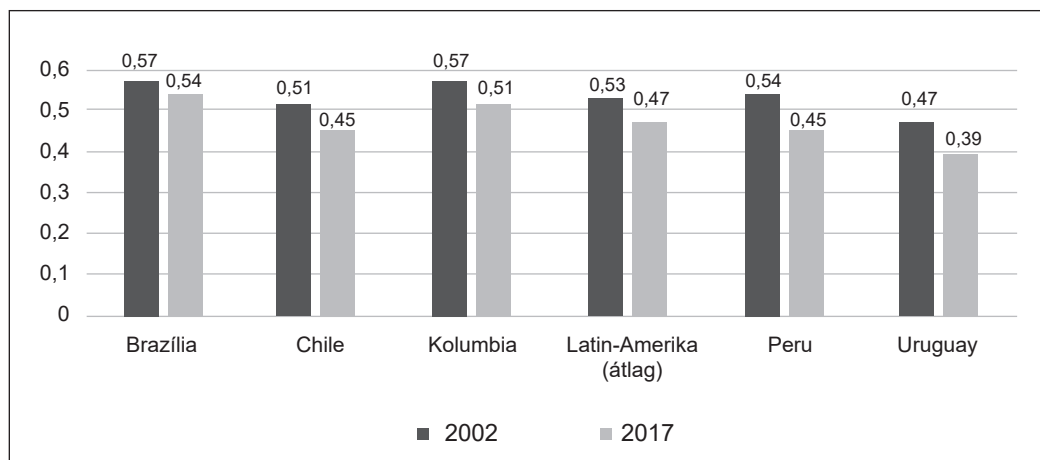
⁷⁷ Informe anual 17 octubre – 30 de noviembre, [online], 2019. 11. 26. Forrás: indh.cl [2019. 12. 20.]

⁷⁸ LESS: Az alkotmányos jogállam rendőségének *i. m.*

GDP 16 245 USD, a GDP éves növekedése 4%,⁷⁹ az infláció 2,6%, a munkanélküliségi ráta 6,8%,⁸⁰ amelyek a régió egyik legjobb gazdasági mutatói. A születéskor várható átlagos élet-tartam Latin-Amerikában csak Costa Ricában és Chilében éri el a 80 évet.⁸¹ A munkaképes korú lakosság munkaerőpiaci részvétele viszont igen alacsony, mindössze 59,4 %.⁸² A nők esetében még az 50%-ot sem éri el, a 2017-es adatok szerint 48,5% volt, továbbá 31,9%-uk az informális gazdaságban dolgozik.⁸³

A népséget tekintve Chile meglehetősen kis országnak tekinthető a többi dél-amerikai ország között. Lakossága 2018-ban elérte a 18 millió 355 ezer főt.⁸⁴ Chile volt az egyetlen olyan ország, amely 40%-ról 10%-ra tudta csökkenteni a szegénységet a demokrácia elmúlt 30 évében.⁸⁵ Ha az egyenlőtlenség megállapításához a Gini-indexet vesszük alapul, és Chilét az OECD-országokkal hasonlítjuk össze, akkor a lista végén helyezkedik el, az egyik legrosszabb mutatóval.⁸⁶ Viszont a régióban egyáltalán nem áll rosszul, 2002-ben 0,51 volt a Gini-indexe, majd az évek során folyamatosan csökkent 0,45-re. A következő ábra a Gini-index változását mutatja néhány latin-amerikai országban 2002 és 2017 között. A legjobb mutatója Uruguaynak van.⁸⁷

2. ábra: Gini-index – néhány latin-amerikai országban (2002. és 2017.)

Forrás: Income inequality (2014–2018) Social Panorama of Latin America, [online], Santiago, Chile, 2018, United Nations. *Forrás:* cepal.org [2019. 10. 13.]

⁷⁹ International Monetary Fund, [online], *Forrás:* imf.org [2019. 05. 05.]

⁸⁰ Instituto Nacional Estadísticas: *i. m.*

⁸¹ Life expectancy at birth, total (years) – Latin America & Caribbean, [online], 2017. *Forrás:* worldbank.org [2019. 11. 15.]

⁸² Chile Labor Force Participation Rate, [online], 2019. *Forrás:* tradingeconomics.com [2019. 11. 15.]

⁸³ Prensa: 48,5% de las mujeres participa en el mercado laboral: *i. m.*

⁸⁴ Instituto Nacional Estadísticas: *i. m.*

⁸⁵ Andrés OPPENHEIMER: Las protestas de Chile son del primer mundo, [online], 2019. 10. 24. *Forrás:* La Nación [2019. 10. 26.]

⁸⁶ Income inequality (2014–2018), [online], *Forrás:* oecd.org [2019. 11. 14.]

⁸⁷ Social Panorama of Latin America, [online], Santiago, Chile, 2018, United Nations. *Forrás:* cepal.org [2019. 10. 13.]

Ha az egyenlőtlenséget a leggazdagabb 10% és a legszegényebb 10% közötti jövedelmkülönbségként nézzük meg, akkor Chile a harmadik legkevésbé egyenlőtlen a régióban. Uruguayban a leggazdagabb réteg 11,8-szor többet keres, mint a legszegényebb 10%; El Salvadorban 13,8-szor többet keresnek, míg Chilében 17,6-szor több jövedelemre tesznek szert a felső 10%-ba tartozók. Latin-amerikai átlagban 22,5-szeres a különbség, Brazília esetében viszont 42,8-szoros.⁸⁸

A társadalmi egyenlőtlenség mellett fontos megemlíteni a chileiek eladósodottságát. A chilei Központi Bank felmérése szerint 2014-ben a családok 73%-ának voltak adósságai, viszont 2017-ben arányuk 66,4%-ra csökkent, de még mindig nagyon magas, ráadásul az adósságok jelentős része nem az ingatlanra felvett hitel, hanem fogyasztási javak vásárlása során keletkezett adósság, amelyek jellemzője, hogy rövid lejáratúak és nagyon magas kamattal járnak. 2009-től 2019-ig az ingatlanra felvett jelzáloghitelek aránya is nőtt, jelenleg 37%, vagyis 850 ezer adósról 1,2 millióra emelkedett a számuk. A piacon megjelentek az úgynevezett „lakossági bankok”, amelyek a nagy bevásárlóközpontok saját hitelintézményei. A fogyasztási javakra felvett adósok száma, a hagyományos bankokéval együttesen 2009 óta megduplázódott, 2019-ben már elérte a 6,8 millió adóst. 2014-ben 702 765 olyan háztartást tartottak nyilván, amelyek jövedelmük több mint 30%-át adósság kifizetésére költötték, valamint ebből 361 302 háztartást, akik jövedelmük több mint 50%-át fordították a hitelek fizetésére. Ennek oka elsősorban a rendkívül egyszerű hitel felvétel a bevásárlóközpontokban, másrészt a családok gazdasági ismereteinek a hiánya.⁸⁹

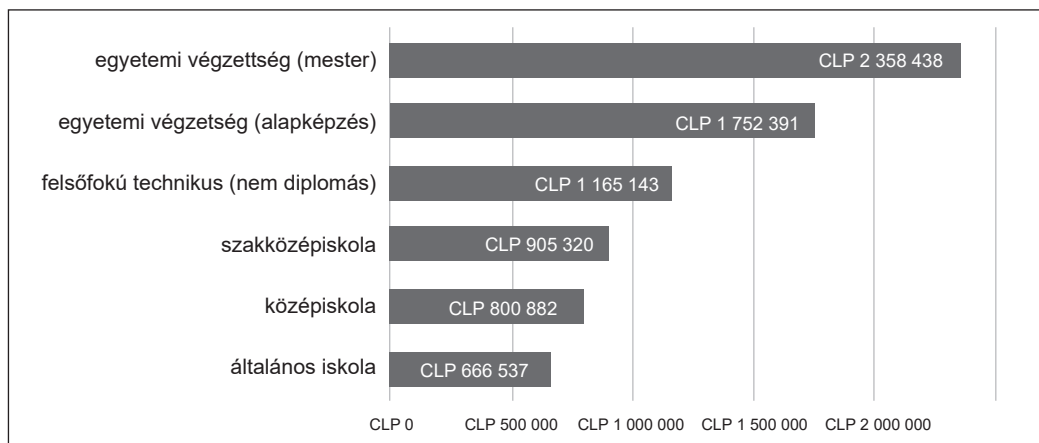
Számos nem hivatalos statisztika létezik a chilei megélhetési költségekről, amelyek szerint megközelítőleg 7%-kal magasabb Chilében a megélhetés, mint Magyarországon, főleg az élelmiszerárak és a közlekedés drágább.⁹⁰ A chilei Statisztikai Hivatal rendszeresen közlésezi a háztartások fogyasztási kiadásait, mely nagyon jól mutatja azt, hogy megközelítőleg mennyit is költenek havonta a chileiek. A statisztikai hivatal 2018. júniusi felmérése alapján a chilei háztartások fogyasztási kiadásai az ingatlan bérleti díjával együtt átlagosan 1 121 925 chilei pesót (kb. 486 ezer Ft⁹¹) tesznek ki. Ugyanez egy főre vetítve 397 819 chilei peso (kb. 172 ezer Ft). Ha a családfő iskolai végzettségét vesszük alapul, akkor ezzel arányban a fogyasztásra fordított kiadások is nőnek, hiszen a fizetés is magasabb. Általános iskolai végzettségénél 666 537 peso (kb. 289 ezer Ft), középiskolai végzettség esetében 800 882 peso (kb. 347 ezer Ft), szakközépiskolai végzettségénél 905 320 (kb. 392 ezer Ft), felsőfokú technikus (nem diplomás) 1 165 143 (kb. 504 ezer Ft), egyetemi végzettség (alapképzés) 1 752 391 peso (kb. 759 ezer Ft), továbbá egyetemi mestervégzettség esetén (vagy szakirányú specializáció) 2 358 438–2 931 481 peso (kb. 1,021 millió Ft – 1,270 millió Ft).

⁸⁸ Darío MIZRAHI: Mitos y verdades de la desigualdad en Chile: hasta qué punto explica el estallido que sacude al país, [online], 2019. 11. 09. Forrás: Infobae [2019. 11. 10.]

⁸⁹ Informe de estabilidad financiera Primer Semestre 2019, [online], Forrás: Banco Central [2019. 12. 14.]; Cristian PINTO GUTIÉRREZ: El perfil de los hogares más endeudados en Chile, [online], 2016. Forrás: Universidad de Desarrollo [2019. 12. 14.]

⁹⁰ Cost of living in Chile compared to Hungary, [online], Forrás: expatistan.com [2019. 12. 18.]

⁹¹ Chilei peso – Ft váltás, [online], xe.com [2018. 06. 01.] 2018. június 1. árfolyam: 0,433.

3. ábra: Fogyasztásra fordított kiadások a családfő iskolai végzettsége alapján

Forrás: VIII Encuesta de Presupuestos Familiares – junio 2018, [online], Forrás: ine.cl [2019. 12. 21.]⁹²

Jól látható, hogy mennyivel többet tud fordítani kiadásokra egy felsőfokú technikus vagy diplomás és családja, mint az alacsony iskolai végzettségű.⁹³ Ahogy korábban említettük, a chileiek átlagosan 11 évet járnak iskolába, vagyis nem fejezik be még a középiskolát sem, így a várható jövedelem is alacsonyabb.

A tüntetések gazdasági következményei

A tüntetéseknek súlyos gazdasági következményei voltak és további nehézségek várhatók. Már 15 nappal a tüntetések után a vállalkozások forgalma 45%-kal esett vissza.⁹⁴ Santiago központjában a kis- és középvállalkozások sorra jelentettek csődöt. Hivatalosan, a munkáltatónak a tüntetések idején is fizetniük kell a dolgozók bérét, ám bevétel hiányában a kis- és középvállalkozásoknak ez óriási terhet jelent, ráadásul a kialakult közlekedési káosz miatt sokan nem tudtak a munkahelyükre menni. A kormány a chilei munka törvénykönyvére hivatkozva hívta fel a cégvezetők figyelmét, hogy ha a dolgozó külső akadályoztatás miatt nem tud a munkahelyére eljutni, az nem lehet a felmondás oka.⁹⁵

Chilében nagyon sok céget súlyosan érintett az export visszaesése, 15 nappal a tüntetések után az export 21%-kal esett vissza, de az agrárszektorban már meghaladja a 30%-ot.⁹⁶ A főváros központi részében lakók sorra költöznek el, így a bérleti díjak 8%-kal estek vissza, de további csökkenés várható.⁹⁷

⁹² Ingresos y gastos de las personas, [online], Forrás: ine.cl [2019. 12. 21.]

⁹³ Uo.

⁹⁴ M. TOLEDO – P. CUEVAS: Briones: Facturación de empresas ha caído un 45% en las primeras dos semanas del conflicto, [online], 2019. 11. 08. Forrás: Diario Financiero [2019. 11. 09.]

⁹⁵ ¿Qué pasa si no puedo llegar a mi trabajo?, [online], 2019. 10. 21. Forrás: Tele13 [2019. 11. 13.]

⁹⁶ Las exportaciones caen un 21 % en octubre, [online], 2019. 11. 07. Forrás: Efe [2019. 11. 13.]

⁹⁷ Plaza Italia: vecinos comienzan a mudarse y los arriendos bajan más de 8%, [online], 2019. 11. 07. Forrás: Diario Financiero [2019. 11. 11.]

Főleg kis- és középvállalkozásoknak okoznak problémát a zavargások, egyes becslések szerint november elejéig közel 70 ezer állás szűnt meg. Sokan jelentenek csődöt, mert a bérleti díjakat sem tudják fizetni. Juan Pablo Swett, a latin-amerikai kisvállalkozók szövetségének elnöke szerint akár 500 ezer állás is megszűnhet hosszabb távon a vállalkozások nehézségei miatt, továbbá közel 1 millió kis- és középvállalkozás jövője van veszélyben a válság miatt. A legsúlyosabb a helyzet jelenleg a turizmusban, ahol 9000 vállalkozás közel 170 ezer dolgozót foglalkoztat, főleg idényjelleggel, viszont a foglалások száma 50%-kal esett vissza a tüntetések hírére. A Pénzügyminisztérium felmérése szerint megközelítőleg 6800 kisvállalkozás jelentett fosztogatást és/vagy gyújtogatást november elejéig, de a számuk meghaladhatja a 10 ezret is.⁹⁸

A chilei alkotmány megreformálásának hírére a dollár november 13-án elérte a 800 pesót, a tüntetések előtt 1 dollár 712 pesót ért, majd november 28-án megközelítette a 830 pesót, ami történelmi rekordot jelentett.⁹⁹ A befektetői bizalom megrendült már a tüntetések első napjaiban. A nagy cégvezetők márciusra várják az igazi recessziót, még akkor is, ha lecsillapodnak az indulatok.

A chilei gazdaság meghatározó szakmai szervezetei szerint a válság hatására a 2019-es GDP-növekedés 1,7%-ra eshet vissza a korábban prognosztizált 2,5% helyett, és 2020-ra is maximum 2%-os növekedés várható. A nemzetgazdaság meghatározó szektora, a bányászat kibocsátása 1-1,5%-kal visszaesik, ami a rézárak és a kereslet csökkenése mellett tovább csökkenti az állami bevételeket. A kereskedelmi kamarák szerint a fosztogatások eddig mintegy 908 millió USD kárt okoztak, a kereskedelmi forgalom csökkenése 568 millió USD veszteséget jelent, és több mint 320 ezer alkalmazott vesztette el a munkáját. Az építőipari kamara kalkulációja szerint az állami infrastruktúrában okozott becsült károk csak Santiagóban, Valparaísoban és Concepciónban (metróállomások és -szerelvények felgyújtása, utcákon és az úthálózaton okozott károk stb.) 2,329 milliárd USD-t tesznek ki, miközben a hivatali és középületekben keletkezett károk meghaladják a 2,250 milliárd USD-t.¹⁰⁰ 2019. október 18. és december 20. között 503 950 munkavállaló vesztette el a munkáját, ebből több mint 140 ezren létszámleépítés következtében, amit az érintett vállalatok likviditási problémái okoztak. A 2018. decemberi időszakkal összehasonlítva a fővárosban megduplázódott a leépítések száma.¹⁰¹

A válság megoldására irányuló törekvések

Sebastian Piñera kormánya szinte azonnal visszavonta a jegyárak emelését, számos új intézkedést vezetett be, mint a villanyár csökkentését, az alapnyugdíjak 20%-kal való emelését. Először a szállodalánc-tulajdonos Luksic jelentette be, hogy a cégcsoportjánál senki

⁹⁸ Fernanda PAÚL: Protestas en Chile: las graves consecuencias económicas que la crisis está teniendo en las pequeñas y medianas empresas del país, [online] 2019. 11. 13. Forrás: BBC Mundo. [2019. 11. 13.]

⁹⁹ Incertidumbre en los mercados por conflicto social llega al tipo de cambio a casi \$830, [online], 2018. 11. 28 2019. 11. 28. Forrás: Diario Financiero [2019. 11. 18.]

¹⁰⁰ Patricia MARCHETTI: Sectores económicos de Chile proyectan caídas ante crisis y CChC cifra en US\$4.579 millones daños en infraestructura, [online], 2019. 11. 12. Forrás: El Mercurio [2019. 11. 12.]

¹⁰¹ Patricia MARCHETTI: Despidos por "necesidad de la empresa" superan los 140 mil entre el 18 de octubre y el 20 de diciembre, [online], 2019. 12. 26. Forrás: El Mercurio [2019. 12. 26.]

sem fog kevesebbet keresni, mint nettó 500 ezer peso (216 ezer Ft), erre több száz vállalat követte Luksic példáját, nettó 600 ezer pesót ígérve (260 ezer Ft).¹⁰²

A tüntetések erősödése és az ország válsághelyzete miatt további intézkedéseket fogadott el a kormány, illetve a kongresszus. November 7-én a kongresszus elfogadta azt a törvénytervezetet, amely a munkaidőt heti 45 órától 40-re csökkenti, most a szenátus feladata a törvénytervezet jóváhagyása. A munkaidő csökkentését már régóta tervezték, de eddig mindig kudarcba fulladtak az ezzel kapcsolatos projektek.¹⁰³

Sebastian Piñera november 7-én bejelentette a minimálbér 49 ezer pesoval való emelését, így a minimálbér 350 ezer peso lenne (152 ezer Ft), megközelítőleg 500 ezer teljes munkaidőben dolgozót érintene az intézkedés, továbbá a 49 ezer pesós állami hozzájárulás azoknak is járna, akik kevesebbet keresnek, mint 370 ezer peso.¹⁰⁴ A minimálbér emelését a munkavállalók központi szervezete (CUT) nem fogadta el, mert azt szeretnék elérni, hogy mindenki legalább 500 ezer pesót keressen (216 ezer Ft). Ennek érdekében november 12-ére országos sztrájkot hirdetett, annak ellenére, hogy a 49 ezer peso nem lenne adóköteles és ez 16,3%-os emelést jelentene a dolgozónak. Ezzel a régióban, Chilében lenne a legmagasabb a minimálbér, megelőzve Uruguayt is.¹⁰⁵ A békésnek induló november 12-ei országos sztrájk, amely erőszakos eseményekkel zárult, a legnagyobb az október 18-ai események óta. Az egész országban több helyen voltak gyújtogatások, és a rendőrség országsszerte összetűzésbe került a rendbontókkal.¹⁰⁶ Jóval kevesebben vettek részt a tüntetésen, mint amit a szervezők vártak, megközelítőleg 80 ezer fő volt az utcákon. Megegyezésre nem került sor.¹⁰⁷ A 12-ei eseményeket követően mind az ellenzék, mind a kormány társadalmi összefogásra és megbékélésre szólította a lakosságot, majd ezt követően Piñera hármas egyezséget hirdetett ki az egyenlőbb társadalom, a megbékélés és egy új alkotmány létrehozása érdekében.¹⁰⁸ A pénzügyminisztérium a Központi Bankkal együtt programot dolgozott ki a tüntetések miatt nehéz helyzetbe került kis- és középvállalkozások megsegítésére.¹⁰⁹

Ahhoz, hogy pontosan megtudják a tüntetők követeléseit, elsőként az önkormányzatok országos szervezete (Asociación Chilena de Municipalidades – AChM) jelentette be, hogy a lakossági fórumokon megfogalmazódó követelésekről december 7–8. között állampolgári konzultációt tartanak.¹¹⁰ A tervek szerint három nagy kérdést fogalmaztak meg a konzultációban, az első az új alkotmánnyal, a második az alkotmányra vonatkozó társadalmi

¹⁰² Luksic establecerá un sueldo mínimo de \$500 mil en Quiñenco, [online], 2019. 10. 23. Forrás: El Mercurio [2019. 10. 30.]

¹⁰³ Proyecto de 40 horas fue aprobado en la Cámara y ahora pasa al Senado, [online], 2019. 11. 07. Forrás: CNN Chile [2019. 11. 14.]

¹⁰⁴ Patricia MARCHETTI: Nuevo ingreso mínimo garantizado de \$350 mil en Chile: ¿Cómo son los sueldos básicos en otros países?, [online], 2019. 11. 07. Forrás: El Mercurio [2019. 11. 11.]

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Fernanda MONASTERIO BLANCO: La peor jornada de violencia desde el inicio del estallido social, [online], 2019. 11. 12. Forrás: Pauta [2019. 11. 13.]

¹⁰⁷ Huelga general en Chile: más de 80 mil personas marcharon en Santiago, [online], 2019. 11. 12. Forrás: infobae.com [2019. 12. 10.]

¹⁰⁸ Felipe RETAMAL NAVARRO: Oposición sale masivamente a condenar la violencia tras dura jornada de protestas y recoge llamado a la paz de Piñera, [online], 2019. 11. 13. Forrás: La Tercera [2019. 11. 13.]

¹⁰⁹ Medidas para apoyar a las Pequeñas y Medianas Empresas (Pymes), [online], 2019. 12. 04. Forrás: chileatiende.gob.cl [2019. 12. 25.]

¹¹⁰ Felipe VARGAS: Alcaldes se reunirán con organizaciones sociales y el Servel para continuar preparativos de consulta nacional, [online], 2019. 11. 12. Forrás: El Mercurio [2019. 11. 13.]

konzultációval kapcsolatos, valamint a harmadik kérdés 14 olyan fontos változtatási területet említ, amelyből a választók 7-et jelölhetnek meg.¹¹¹

A jobbközép kormányzat az események hatására a szociális reformoktól először eljutott a részleges alkotmánymódosítás, majd az alkotmányozó kongresszus elfogadásához, ami azt jelentené, hogy a kongresszus a mai összetételében végeznél az új alkotmány kidolgozását. Ezzel szemben az összes ellenzéki párt november 13-án közös dokumentum aláírásával vetette el a kormány javaslatát és fogalmazta meg az utca követeléseivel összhangban egy népszavazás és az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának támogatását,¹¹² ahová a társadalom széles rétegeiből is választanak állampolgárokat, hogy segítsék a konzultációt.¹¹³ Másnap, november 14-én éjjel egy maratoni megbeszélésen végül a kormány és az ellenzéki pártok képviselői egészen más együttműködésben állapodtak meg, a Kommunista Párt (PC) kivételével. Mivel a december 7-ei konzultációhoz túl rövid lenne a felkészülési idő, ezért áprilisban tartják a népszavazást az új alkotmányról, amely hasonló kérdéseket fog megfogalmazni, mint a december 7-ére tervezett társadalmi konzultáció. Az új alkotmány létrehozását hosszú folyamatnak tekintik, amelynek tervét részletesen kidolgozzák, de mindenképp szerepük lesz abban a chilei polgároknak is.¹¹⁴

Az ellenzék és a kormány alkotmányról szóló megegyezésének hírére a piacok kedvezően reagáltak. A dollár novemberben elérte a 830 pesós történelmi magaslattal, viszont november 15-én a legnagyobb esését regisztrálták, a Bloomberg adatai szerint 777,29 pesó zárta.¹¹⁵

Összegzés

Számos találgatás született arról, hogy mi okozhatta az októberi tüntetéssorozatot. A milliós nagyságot meghaladó október 25-ei tömegtüntetés, a nagyszámú és heterogén civil szervezetek részvétele a békés felvonulásokon, a követelések végeláthatatlan sora és a kisebb-nagyobb rendbontó csoportok által okozott károk egyaránt arra utalnak, hogy a kirobbant válság hosszabb ideje érlelődött a chilei társadalomban, és annak sokféle oka lehet.

A könnyen felvehető hitelek és a chileiek eladósodottsága lehet az egyik ilyen ok, amely az elégedetlenséget kiváltotta.¹¹⁶ Továbbá valóban nagyfokú az egyenlőtlenség Chilében, bár a rendelkezésre álló adatok azt mutatják, hogy az egyik legkedvezőbb a régióban, viszont az OECD-átlaghoz képest igencsak rosszak a mutatói.¹¹⁷ A chilei fiatalok elégedetlensége is fontos tényező a tüntetéssorozatban, hiszen már a diáktüntetések során is megmutatták, hogy változást akarnak.

¹¹¹ Luciano VELOSO: Consulta Ciudadana organizada por municipios se realizará en un solo día y tendrá tres preguntas, [online], 2019. 11. 13. Forrás: Biobio Chile [2019. 11. 14.]

¹¹² VARGAS: Alcaldes de reunirán *i. m.*

¹¹³ María Cristina ROMERO: Frente Amplio afirma que no participará de ninguna „cocina” e insiste en una asamblea constituyente, [online], 2019. 11. 14. Forrás: El Mercurio [2019. 11. 14.]

¹¹⁴ Marín, Verónica: PC valora acuerdo por nueva Constitución en el que no participó y anuncia que “no nos vamos a restar” del proceso, [online], 2019. 11. 15. Forrás: El Mercurio [2019. 11. 15.]

¹¹⁵ Javiera DONOSO: Dólar en Chile tiene la mayor caída en la historia tras acuerdo para la nueva constitución, [online], 2019. 11. 15. Forrás: Diario Financiero [2019. 11. 15.]

¹¹⁶ Informe de estabilidad: *i. m.*; PINTO GUTIÉRREZ: *i. m.*

¹¹⁷ Income inequality: *i. m.*; Social Panorama of Latin America: *i. m.*

A chileiek alacsony iskolai végzettségét is érdemes figyelembe venni, amely a hibás oktatáspolitikának is felróható. Egy olyan réteggel kell számolni, akik még a középiskolát sem fejezték be, így nem fognak jól fizető állást találni, továbbá egyre inkább kiszorítják őket a munkaerőpiacról azok a bevándorlócsoportok, akik megelégszenek az alacsonyabb bérekkel is. Főleg a peruiak és a Haitiról érkező bevándorlók keresettek az építőiparban,¹¹⁸ viszont a Chilébe érkező venezuelaiak átlagosan magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a helyi lakosság.¹¹⁹ A Chilében élő külföldiek becsült száma 2018 végén meghaladta az 1,2 milliót.¹²⁰

A tüntetések sarkalatos kérdése a nyugdíjrendszer átalakítása, ám a munkaképes korú lakosság munkaerőpiaci részvétele igen alacsony, kevesen fizetnek nyugdíjjárulékot, így nem is számíthatnak megfelelő öregségi nyugdíjra.¹²¹ A magánnyugdíjpénztárak eltörlése és a felosztó–kirovó rendszerre való áttérés önmagában nem oldaná meg a problémát.

A chilei gazdaságra komoly hatással voltak a tüntetések, a fővárosban megduplázódott a leépítések száma, számos kis- és középvállalkozás ment tönkre, az előrejelzések szerint a gazdaság akkor is nehéz helyzetbe kerül, ha a tüntetések le is állnak. Az igazi krízist a déli félteke őszére várják (2020. márciusára–áprilisára).¹²²

Tény, hogy a tüntetések egyre kisebb intenzitásúak, és egyre kevesebb tüntetőt mozgatnak meg, 2019 decemberében a kritikus események száma erősen lecsökkent,¹²³ de a chilei tüntetésekkel kapcsolatban számos kérdés felvetődik. Mennyire reálisak a követelések? Hiszen radikális változtatásokat az oktatás, nyugdíjrendszer, egészségügy területén nem lehet rövid idő alatt véghezvinni. Az is kérdéses, hogy valóban nyugvópontra jutottak-e 2019 decemberében a megmozdulások, vagy ez csak egy látszólagos nyugalom a 2020-as áprilisi alkotmánymódosítással kapcsolatos népszavazásig?¹²⁴ Esetleg elhúzódó kisebb-nagyobb demonstrációkra lehet számítani, mint ahogy a diáktüntetésekkel kapcsolatban történt? Továbbá az is kérdéses, hogy mennyire fogja megviselni a chilei gazdaságot egy elhúzódó társadalmi válság, amely esetleg a strukturális átalakítás gátja lehet. [Lezárva: 2019. 12. 31.]

FELHASZNÁLT IRODALOM

10 años de CNN Chile: Los movimientos sociales que se han tomado la última década, [online], 2018. 11. 29.

Forrás: CNN Chile [2019. 12. 28.]

Afiliados prefieren retirar su fondo en lugar de pensionarse ¿se puede frenar esta tendencia?, [online], 2019.

11. 09. Forrás: Gestión-Perú [2019. 11. 14.]

¹¹⁸ Trabajadores extranjeros llegan a 160 mil en Chile. En construcción lideran peruanos y haitianos, [online], 2017. 04. 28. Forrás: ciedess.cl [2019. 12. 13.]

¹¹⁹ Mercado laboral: hechos estilizados e implicancias macroeconómicas diciembre 2018: *i. m.*

¹²⁰ Según estimaciones, la cantidad de personas extranjeras residentes habituales en Chile superó los 1,2 millones al 31 de diciembre de 2018: *i. m.*

¹²¹ Trading Economics: Chile Labor Force Participation: *i. m.*; VIZCARRA: *i. m.*

¹²² MARCHETTI: Sectores económicos de Chile proyectan *i. m.*; Incertidumbre en los mercados por conflicto social llega al tipo de cambio a casi \$830 *i. m.*; PAÚL: Protestas en Chile *i. m.*

¹²³ Informe anual 17 octubre – 30 de noviembre: *i. m.*

¹²⁴ Manuel DE PAZ: Chile y las vacaciones: ¿falsa calma o lo peor ya pasó?, [online] 2019. 12. 21. Forrás: diariouno.com.ar [2019. 12. 28.]

- ALEGRETE, Lucia: El drama de los ninis en Chile: jóvenes que ni estudian ni trabajan, [online], 2019. 11. 12. Forrás: Revistavalora [2019. 11. 12.]
- Aprenda sobre impuestos, [online], 2016. Forrás: sii.cl [2019. 12. 05.]
- ARAYA-PIZARRO, Sebastián – ROJAS-ESCOBAR, Luperfina: Technical efficiency of the Chilean AFP, *Dimensión Empresarial*, Vol 17, 2019/2, 1–15. o. DOI: <https://doi.org/10.15665/dem.v17i2.1934>
- Informe de estabilidad financiera Primer Semestre 2019, [online], Forrás: Banco Central [2019. 12. 14.]
- BOURDIEU, Pierre: *A társadalmi egyenlőtlenségek újretermelődése*. General Press, Budapest, 2008.
- Social Panorama of Latin America, [online], Santiago, Chile, 2018, United Nations Forrás: cepal.org [2019. 10. 13.]
- Colusión de farmacias: Diez imputados a clases de ética empresarial, [online], 2013. 07. 08. Forrás: El Economista America [2019. 12. 25.]
- Conoce cuáles fueron los 100 colegios con mejores puntajes en la PSU, [online] 2018. 12. 27. Forrás: El Mercurio [2019. 12. 05.]
- Corruption perceptions index 2018, [online], 2018. Forrás: transparency.org [2019. 08. 23.]
- Cost of living in Chile compared to Hungary, [online], Forrás: expatistan.com [2019. 12. 18.]
- Cotización de trabajadores que emiten boletas de honorarios, 2019. 03. 28. [online], Forrás: chileatiende.cl [2019. 12. 05.]
- ¿Cuánto le cuesta al Estado un parlamentario?, [online], 2019. 10. 24. Forrás: La Tercera [2019. 11. 13.]
- CHÁVEZ, Maximiliano: Salud estima que la brecha de médicos especialistas es de 4.900 facultativos, [online], 2019. 08. 23. Forrás: El Mercurio [2019.05.20.]
- Chile amplía el despliegue militar y el toque de queda para frenar los saqueos en Concepción, [online], 2010. 03. 02. Forrás: RTVE [2019. 11. 15.]
- Chile – Gasto Público Educación, [online], Forrás: datosmarco.expansion.com [2019. 12. 15.]
- Chile: política deliberada para dañar a manifestantes apunta a responsabilidad de mando, [online], 2019. 11. 21. Forrás: amnestia.cl [2019. 12. 20.]
- Chile protests: One million join peaceful march for reform, [online], 2019. 10. 26. Forrás: BBC News [2019. 12. 05.]
- Chilei peso – Ft váltás, [online], Forrás: www.xe.com [2018. 06. 01.]
- DE PAZ, Manuel: Chile y las vacaciones: ¿falsa calma o lo peor ya pasó?, [online], 2019. 12. 21. Forrás: diariouno.com.ar [2019. 12. 28.]
- DONOSO, Javiera: Dólar en Chile tiene la mayor caída en la historia tras acuerdo para la nueva constitución, [online], 2019. 11. 15. Forrás: Diario Financiero [2019. 11. 15.]
- DONOSO, Sofía: When social movements become a democratizing force: The political impact of the student movement in Chile, *Research in Social Movements, Conflicts and Change*, Vol. 39, 2011, 167–196. o. DOI: <https://doi.org/10.1108/S0163-786X2016000039008>
- Economía y datos de los países, [online], Forrás: datosmacro.expansion.com [2019. 12. 15.]
- Estudios Económicos de OCDE: Chile 2018, [online], Forrás: oecd.org [2019. 12. 18.]
- FARKAS Zsuzsanna: *Magánnyugdíj intézményének vizsgálata a közép-kelet európai országok tükrében*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2017. DOI: <https://doi.org/10.14232/phd.3913>
- FLORES, Jonathan: A un mes del estallido social: 66,6% de los detenidos por saqueos registran 5 o más arrestos, [online], 2019. 11. 18. Forrás: Biobio Chile [2019. 12. 09.]
- Fuerzas armadas, de orden y seguridad pública Capítulo IX, [online], 2005. 09. 22. Forrás: leychile.cl [2019. 12. 09.]
- GREZ Toso, Sergio: 1890–1907: de un huelga general a otra. Comunidades y rupturas del movimiento popular en Chile, [online], Forrás: *Cyber Humanitatis*, 2007/41. [2019. 12. 28.]
- Huelga general en Chile: más de 80 mil personas marcharon en Santiago, [online], 2019. 11. 12. Forrás: infobae.com [2019. 12. 10.]
- Chile: Llamado urgente a una reforma policial tras las protestas, [online], 2019. 11. 26. Forrás: hrw.org [2019. 12. 20.]
- Incertidumbre en los mercados por conflicto social llega al tipo de cambio a casi \$830 2018. 11. 28. [online], 2019. 11. 28. Forrás: Diario Financiero [2019. 11. 18.]

- Adultos mayores presentan mayor dependencia y participación laboral en el mercado informal, [online], Forrás: ine.cl [2019. 11. 14.]
- Según estimaciones, la cantidad de personas extranjeras residentes habituales en Chile superó los 1,2 millones al 31 de diciembre de 2018, [online], Forrás: ine.cl [2019. 06. 03.]
- Instituto Nacional Estadísticas, [online], Forrás: ine.cl [2019. 11. 10.]
- Prensa: 48,5% de las mujeres participa en el mercado laboral, [online], 2018. 03. 05. Forrás: ine.cl [2019. 11. 10.]
- VIII Encuesta de Presupuestos Familiares – junio 2018, [online], Forrás: ine.cl [2019. 12. 21.]
- Ingresos y gastos de las personas, [online], Forrás: ine.cl [2019. 12. 21.]
- Informe anual 17 octubre – 30 de noviembre, [online], 2019. 11. 26. Forrás: indh.cl [2019. 12. 20.]
- International Monetary Fund, [online], Forrás: imf.org [2019. 05. 05.]
- Las exportaciones caen un 21% en octubre, [online], 2019. 11. 07. Forrás: Efe [2019. 11. 13.]
- ¿Las tablas de mortalidad llegan hasta los 110 años?, [online], 2019. 11. 04. Forrás: Diario Financiero [2019. 11. 09.]
- Latinóbarometro – Informe 2018, [online], 2018. Forrás: latinobarometro.org [2019. 12. 25.]
- LIENCURA, Jaime: Transantiago: Bachelet aumentó tarifas en \$80 en todo su período y Piñera ya va en \$40, [online], 2019. 01. 20. Forrás: Publimetro [2019. 11. 01.]
- LESS Ferenc: Az alacsony energiájú lövedékek tömeggel szembeni alkalmazásának problémái, *Társadalom és Honvédelem*, 19. évf. 2015/4, 107–116. o.
- LESS Ferenc: *Az alkotmányos jogállam rendőrségének feladatai a politikai demonstrációk biztosításában: nemzetközi kitekintés*. Doktori értekezés, 2017. DOI: <https://doi.org/10.17625/NKE.2017.17>
- Luksic establecerá un sueldo mínimo de \$500 mil en Quiñenco, [online], 2019. 10. 23. Forrás: El Mercurio [2019. 10. 30.]
- MAILLET, Antoine: La gestación del Transantiago en el discurso público: hacia un análisis de políticas públicas desde la perspectiva cognitivista, *Nuevo Mundo Mundos Nuevos*, 2008. DOI: <https://doi.org/10.4000/nuevomundo.10932>
- MARCHETTI, Patricia: Nuevo ingreso mínimo garantizado de \$350 mil en Chile: ¿Cómo son los sueldos básicos en otros países?, [online], 2019. 11. 07. Forrás: El Mercurio [2019. 11. 11.]
- MARCHETTI, Patricia: Sectores económicos de Chile proyectan caídas ante crisis y CChC cifra en US\$4.579 millones daños en infraestructura, [online], 2019. 11. 12. Forrás: El Mercurio [2019. 11. 12.]
- MARCHETTI, Patricia: Despidos por „necesidad de la empresa” superan los 140 mil entre el 18 de octubre y el 20 de diciembre, [online], 2019. 12. 26. Forrás: El Mercurio [2019. 12. 26.]
- MARÍN, Verónica: PC valora acuerdo por nueva Constitución en el que no participó y anuncia que “no nos vamos a restar” del proceso, [online], 2019. 11. 15. Forrás: El Mercurio [2019. 11. 15.]
- Medidas para apoyar a las Pequeñas y Medianas Empresas (Pymes), [online], 2019. 12. 04. Forrás: chileatien-de.gob.cl [2019. 12. 25.]
- Melbourne Mercer Global Pension Index, 2019, [online], 2019. Forrás: Mercer.com [2019. 11. 13.]
- Mercado laboral: hechos estilizados e implicancias macroeconómicas diciembre 2018, [online], Forrás: Banco Central de Chile [2019. 05. 05.]
- MESA-LAGO, Carmelo: Re-reform of Latin American Private Pensions Systems: Argentinian and Chilean Models and Lessons, *The Geneva Papers on Risk and Insurance. Issues and Practice*, Vol. 34, 2009/4, 602–617. DOI: <https://doi.org/10.1057/gpp.2009.23>
- Metro Santiago: Reporte de sustentabilidad – 2018, [online], Forrás: metro.cl [2019. 12. 07.]
- Metro de Chile se extiende a 140 km, [online], 2019. 01. 17. Forrás: El Economista [2019. 12. 07.]
- Información sobre la situación del país desde el 19 de octubre, [online], 2019. 12. 30. Forrás: minjusticia.gob.cl [2019. 12. 31.]
- Ministerio de Salud (Minsal): Estudio determinación de brecha de médicos generales y especialistas – Informe Final, [online], 2017. 12. 13. Forrás: minsal.cl [2019. 06. 06.]
- MIZRAHI, Darío: Mitos y verdades de la desigualdad en Chile: hasta qué punto explica el estallido que sacude al país, [online], 2019. 11. 09. Forrás: Infobae [2019. 11. 10.]
- MONASTERIO BLANCO, Fernanda: La peor jornada de violencia desde el inicio del estallido social, [online], 2019. 11. 12. Forrás: Pauta [2019. 11. 13.]

- Número de contribuyentes dependientes e independientes 2008 – 2018, [online], Forrás: sii.cl [2019. 12. 05.]
- Education at a Glance 2018: OECD Indicators, [online], 2018. Forrás: oecd.org DOI: <https://doi.org/10.1787/eag-2018-8-en>
- Education at a Glance 2019: OECD Indicators, [online], Forrás: oecd.org DOI: <https://doi.org/10.1787/19991487> [2019. 12. 20.]
- Overview of the education system (EAG 2019), [online], Forrás: oecd.org [2019. 11. 15.]
- Income inequality (2014–2018), [online], Forrás: oecd.org [2019. 11. 14.]
- How much time do students spend in the classroom?, [online], 2014. Forrás: oecd.org [2019. 11. 10.]
- Informe sobre la Misión a Chile 30 de octubre – 22 de noviembre de 2019, [online], 2019. 12. 13. Forrás: ohchr.org [2019. 12. 31.]
- OJEDA, J. M – MATUS, J.: Dos meses desde el estallido: la violencia comienza a ceder, [online], 2019. 12. 18. Forrás: La Tercera [2019. 12. 19.]
- Panfletos del período de la dictadura militar (1973–1988): Protestas masivas, [online], Forrás: memoriachilena.gob.cl [2019. 12. 31.]
- PAÚL, Fernanda: Protestas en Chile: las 6 grandes deudas sociales por las que muchos chilenos dicen sentirse “abusados”, [online], 2019. 10. 21. Forrás: BBC Mundo [2019. 10. 23.]
- OPPENHEIMER, Andrés: Las protestas de Chile son del primer mundo, [online], 2019. 10. 24. Forrás: La Nación [2019. 10. 26.]
- PAÚL, Fernanda: Protestas en Chile: las graves consecuencias económicas que la crisis está teniendo en las pequeñas y medianas empresas del país, [online] 2019. 11. 13. Forrás: BBC Mundo [2019. 11. 13.]
- PINTO GUTIÉRREZ, Cristian: El perfil de los hogares más endeudados en Chile, [online], 2016. Forrás: Universidad de Desarrollo [2019. 12. 14.]
- Plaza Italia: vecinos comienzan a mudarse y los arriendos bajan más de 8%, [online], 2019. 11. 07. Forrás: Diario Financiero [2019. 11. 11.]
- Presidente Piñera firma proyecto de ley de reforma al sistema de pensiones, [online], 2019. 10. 29. Forrás: Prensa Presidencia [2019. 10. 28.]
- Subsecretario Ubilla explicó en qué consistirá la colaboración de policías europeas a Carabineros, [online], 2019. 11.25. Forrás: subinterior.gob.cl [2019. 11. 12.]
- POLÓNYSI István: *Az oktatás gazdaságtana*. Osiris, Budapest, 2002.
- Presidente del CPLT afirma que no son buenas cifras pero que Chile se está haciendo cargo del problema de la corrupción proactivamente, [online], 2019. 09. 23. Forrás: consejo transparencia.cl [2019. 11. 13.]
- Proyecto de 40 horas fue aprobado en la Cámara y ahora pasa al Senado, [online], 2019. 11. 07. Forrás: CNN Chile [2019. 11. 14.]
- ¿Qué pasa si no puedo llegar a mi trabajo?, [online], 2019. 10. 21. Forrás: Tele13 [2019. 11. 13.]
- RETAMAL NAVARRO, Felipe: Oposición sale masivamente a condenar la violencia tras dura jornada de protestas y recoge llamado a la paz de Piñera, [online], 2019. 11. 13. Forrás: La Tercera [2019. 11. 13.]
- ROMERO, María Cristina: Frente Amplio afirma que no participará de ninguna „cocina” e insiste en una asamblea constituyente, [online], 2019. 11. 14. Forrás: El Mercurio [2019. 11. 14.]
- SEGOVIA, Macarena: La paradójica gratuidad universitaria que dejó el Gobierno de Bachelet, [online], 2018. 12. 18. Forrás: El Mostrador [2019. 11. 13.]
- Servicio Electoral de Chile, [online], Forrás: servel.cl [2019. 11. 04.]
- Sistema de salud, [online], Forrás: supersalud.gob.cl [2019. 11. 14.]
- Situación en Chile, [online], 2019. 11. 12. Forrás: Chile Budapesti Nagykövetségének közleménye [2019. 11. 12.]
- SMINK, Verónica: Las razones de las protestas estudiantiles en Chile, [online], 2011. 08. 10. Forrás: BBC Mundo [2019. 11. 13.]
- SOLÍS DÍAZ, Felipe: ¿Cómo calcular el sueldo líquido de un trabajador?, [online], 2019. 03. 13. Forrás: Meganoticias [2019. 12. 05.]
- SOLTÉSZ Béla: Chile. In: BÁCS Zoltán – SZENTE-VARGA Mónika, (szerk.): *Dél-Amerika a 21. században – társadalmi, gazdasági és politikai konfliktusok*, Dialóg Campus, Budapest, 2019.
- SOLTÉSZ, Béla: Társadalmi mozgalmak a mai Chilében, *South-East Europe: International Relations Quarterly*, Vol. 3, 2012/1, 1–5. o. [online], Forrás: southeast-europe.org [2019. 12. 05.]

- Superintendencia de Pensiones – Herencia, [online], Forrás: spensiones.cl [2019. 11. 13.]
- TAUB, Amanda: 'Chile Woke Up': Dictatorship's Legacy of Inequality Triggers Mass Protests, [online], 2019. 11. 03. Forrás: New York Times [2019. 12. 05.]
- TOLEDO, M. – CUEVAS, P.: Briones: Facturación de empresas ha caído un 45% en las primeras dos semanas del conflicto, [online], 2019. 11. 08. Forrás: Diario Financiero [2019. 11. 09.]
- Trabajadores extranjeros llegan a 160 mil en Chile. En construcción lideran peruanos y haitianos, [online], 2017. 04. 28. Forrás: ciedess.cl [2019. 12. 13.]
- Chile Labor Force Participation Rate, [online], 2019. Forrás: tradingeconomics.com [2019. 11. 15.]
- Life expectancy at birth, total (years) – Latin America & Caribbean, [online], 2017. Forrás: worldbank.org [2019. 11. 15.]
- VARGAS, Felipe: Alcaldes se reunirán con organizaciones sociales y el Serval para continuar preparativos de consulta nacional, [online], 2019. 11. 12. Forrás: El Mercurio [2019. 11. 13.]
- VARGAS LLOSA, Mario: El sorprendente enigma chileno, [online], 2019. 11. 04. Forrás: La Nación [2019. 11. 10.]
- VELOSO, Luciano: Consulta Ciudadana organizada por municipios se realizará en un solo día y tendrá tres preguntas, [online], 2019. 11. 13. Forrás: Biobio Chile [2019. 11. 14.]
- VIZCARRA, Daniel: Las AFP se defienden en medio de la crisis Social, [online], 2019. 12. 05. Forrás: Diario Financiero [2019. 12. 05.]
- ZOLCSÁK Attila: A chilei diákmozgalom, *Eszmélet*, 25. évf. 2013/100, 186–195. o.